

Kényszerpályák és kitörési pontok. Az erdélyi magyar civil szféra helyzete

Készítette: dr. habil. Bodó Barna

Közreműködtek:

dr. Bakk Miklós docens,
dr. Kántor Zoltán docens,
Brinzan–Antal Krisztina doktorandusz

Pályamunka a DOMUS szülőföldi csoportos pályázat 2019 keretében

2019. november.30.

A civil társadalomról

A civil társadalom egyike a legvitatottabb fogalmaknak. Internetes kereséssel az angol kifejezésre 0,43 másodperc alatt 407 millió találatot mutat a gép, a magyar kifejezésre (civil társadalom) 0,40 másodperc alatt 953 ezer találat az eredmény, míg a román kifejezésre (societatea civilă) 0,41 másodperc alatt 5,5 millió találat fut be. Kíváncsi volnék, mitől sokkal nagyobb a román találati arány, mert ha a civil társadalom elméleti keretére kérdezek rá, akkor az arány közel azonos (románul 485 ezer találat, magyarul 367 ezer). Érdekes, politikatudománnyal foglalkozó romániai kutatóként nem gondolom azt, hogy a román szakirodalomban a civil társadalommal kapcsolatos kérdések teoretizáltsága magasabb volna a magyarnál. Amikor a civil társadalom és a nemzeti kisebbségek szavakra keresek rá, románul (175 ezer találat) elsősorban nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos általános szövegek jelennek meg, miközben magyarul a kisebbségi civil társadalomról (304 ezer) találat közül az elsők valóban a kérdéssel kapcsolatos szövegeket hozzák. Az internet számaira jelzésként érdemes odafigyelni.

Bíró A. Zoltán *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról* (Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 1998) c. könyvében már 1998-ban külön fejezetet szentel a kisebbségi civil társadalom kérdésének, és egy problémával indít: „a kisebbségi magyar társadalom kifejezést sok esetben szinonimaként használjuk a kisebbségi civil társadalom kifejezéssel” (179.o.). Eszerint úgy tűnik, hogy a kisebbségi civil társadalom a többségi jellegű, állami, központi hatalom ellenében tételeződik, működik vagy szerveződik, s nem a kisebbségi magyar társadalom saját hatalmi struktúrái ellenében. Külön kutatással kellene tisztázni a tisztázandókat, ugyanis megkerülhetetlen összetevője a felsejlő dilemmának az állam az államban kérdése. Ez a dilemma máig fennáll, a kisebbségi intézményesülési folyamatok vizsgálata adós ennek a dilemmának a megnyugtató megválaszolásával.

Van, aki a fogalom előtörténetét messzire kitalolja. A. Gergely András Hahn Istvánnak egy 1985-ös dolgozatát idézi (A. Gergely 2017), aki egy 1800 évvel ezelőtt kelt közel-keleti álomfejtő-könyvben található szöveget hoz elénk: „Államügyekről, közügyekről csak uralkodók, magas rangúak és hatalmas személyek (basileis, archontes, megistanes) jogosultak értelmezhető módon álmodni... – egyszerű magánemberek közügyekre vonatkozó álmai érvénytelenek, érdektelenek; legfeljebb akkor vehetők figyelembe, ha tömegesen jelennek meg, mert az egyes kisemberek (idiótai, mikroi) önmagukban semmit sem számítanak, csak a démos egésze mérvadó társa az egyes hatalmasoknak.” A. Gergely szerint mintha egy politikai viszonyrendszer ma sem ritka összhangjáról, polgár és uralkodója vagy korporatív szervezet és politikai állam kölcsönkapcsolatáról árulkodnának e sorok, másképp szólva a korai titokközösségekről és úrhatnáságokról: azaz – egy viszonyról.

A civil társadalom fogalma átfogja a társadalmat összességében: egyrészt utal a fogalom a teljes politikai közösségre, de megjelenik a helyi érdek, a lokális élettér is. „A mikro szintű társadalmi bázis egyébiránt lehet gazdasági és politikai szerepköre szerint kisebb vagy nagyobb korporatív egység, érdekképviselőlet vagy elsődleges közösség, rendszerint a helybeliek »állampolgári minőségétől« függően.” (A. Gergely 2017)

A civil társadalmat széles körben a demokrácia bölcsőjének tekintik, mégis továbbra is erősen vitatott fogalom. A civil társadalom fogalom genealógiája összetett, a napi retorikai igények, változó jelentések szerint alakul. D. Purdue szerint ellentétben a bizalomra épülő közösséggel, a civil társadalom arra a képességre vonatkozik, hogy idegen emberekkel erőszak nélkül lehessen foglalkozni, és így a civil társadalom ideális a városok vizsgálatára, olyan hely ahol idegenek találkoznak. (Purdue 2007: 1) A civil társadalom tehát feltételezi az idegenek közötti kölcsönös bizalmat, akik ezért átmehetnek a másik helyre a városok területén és kereskedhetnek egymás között. Ezen okokból közgazdászok és filozófusok úgy ítélték

meg, hogy a civil társadalom elősegíti a kialakulóban lévő kapitalista piac működését a tizen-nyolcadik századi Skóciában. (idézi Purdue 2007)

A bizalom, a társadalmi tőke vonatkozásában tisztázni kell, hogy egészen más, mint a pénz-tőke vagy az emberi tőke. Nem az egyén tulajdona, hanem közösség birtokolja, őt jellemzi. Kákai László szerint a társadalmi tőke csak akkor „megszerezhető”, ha az egyének átveszik egy közösség morális normáit. (Kákai 2010) Putman sokat idézett könyvében (*Making Democracy Work*, 1993) ír arról, hogy a társadalmi bizalom forrása a hatékony és széles körben beágyazódott civil társadalom, azaz a civil társadalom súlya és sűrűsége. A társadalmi bizalom a közösségi aktivitás kontextusában bontakozik ki igazán. Putnam értelmezésében a társadalmi tőke, illetve az azt felépítő bizalom közjóság, kollektív ismérv. Kákai figyelmeztet Putman érvelésének gyenge pontjára, nevezetesen arra, hogy az egyén szintjén nehezen bizonyítható az önkéntes társulásokban való részvétel s a társadalmi bizalom magasabb foka közötti szoros korreláció. A társadalmi tőke kialakulását és fejlődését társadalmi bizalom és sűrű kapcsolatháló valóban képes elősegíteni, csakhogy napjainkban éppen a bizalmatlanság erősödik, az esélyegyenlőtlenség növekszik, a hagyományos közösségi szolidaritás pedig csökken, csökken tehát a közösségi aktivitás is. Ettől elvben érvényes Kákai állítása, hogy a diffúz elégedetlenség tudatos politikai törekvéssé, közéleti aktivizmussá válásában nagy szerepe van/lehet a civil társadalomnak. (Kákai 2010)

A civil társadalmat később úgy tekintették, hogy komoly a szerepe a nemzetállamok és a liberális demokráciák kialakulásában. A civil társadalom fogalma újból felmerült az 1990-es évek elején a kelet-európai volt kommunista rendszerek (Walzer 1995) és a latin-amerikai diktatúrák liberális demokráciára való áttérésének a leírására. Az állami monopóliumokkal ellentétben a civil társadalom egy összetettebb társadalmi struktúra, amely sokféle szervezetről áll, nagyszámú polgár aktívabb részvételére nyílik lehetőség, ezért a demokrácia bölcsője.

A civil társadalom helyi szinten is mindig a konfliktus és vita szférája, ahol az egyének és csoportok érdekeikért kiállnak, miként az elfogadott polgári jogokért is (Tester 1992). Mindazonáltal a civil társadalom a liberális demokrácia meghatározó alkotóeleme, és a közösségi szféra kiegészíti az állam képviselői intézményeit. Miközben a civil társadalom az állam-civil társadalom dichotómiájának egyik oldala (Hegel), egyben része az állam, a gazdaság és a civil társadalom közötti hármas megosztásnak is (Tocqueville), amiről napjainkban is vita folyik.

Általánosságban véve a politikai jobboldal helyesen azonosítja a civil társadalom virágzását a piaci szabadsággal, míg a baloldal a civil társadalmat inkább hatalmi ellensúlynak tekinti, legyen szó nemzetközi vállalatok, vagy az államok hatalmáról.

Ha eltekintünk a piaccal kapcsolatos kétértelműségtől (magába foglalja-e a piacot, vagy sem – többek szerint: nem) akkor is nehéz kijelölni a civil társadalom határait. A civil társadalom nyilvánvalóan nem rendelkezik semmilyen kényszerítő erővel (katonaság vagy más erőszak-intézmény), amellyel az állam területeket képes ellenőrizni. Ezért a civil társadalom egyik fontos aspektusa, hogy a szabad egyesülés birodalmaként kell működnie, amelyet a polgári jogok biztosítása révén garantál az állam, de nem áll közvetlenül az állam irányítása alatt.

A civil társadalom Arató András szerint a társadalom egyéb alrendszeraitől, a gazdaságtól, az államtól, valamint a magánszférától elkülönülten tételeződik, és mindenikkel kölcsönhatásban létezik. Szervezeti szempontból a pártokat, politikai szervezeteket meg kell különböztetni a civil szervezetektől, hiszen előbbiek célja a kormányzati hatalom megszerzése, míg utóbbiak nem törekednek hatalomra. A két alrendszer, a civil társadalom a politikai alrendszer és az állampolgár között kapcsolat egyik formáját biztosíthatja. A civil társadalom létének feltételei között kell említeni a jogállamiságot, az érdekluralizáció elismerését, az alapvető jogok meglétét. A civil társadalom egyrészt magában foglalja a szervezett érdekek formális szereplőit (nonprofit szervezeteket, helyi közösségi szervezeteket, jótékonyági, önkén-

tes szervezeteket, stb.), ugyanakkor ide tartozik a civil társadalom formálisan nem szervezett, hanem kollektív társadalmi akciókban és mozgalmakban megnyilvánuló eleme is. a civil társadalom az egyéni szinten is jelen van, ahol az aktív állampolgárságban, az önkéntességben és a társadalmi részvételben jelenik meg.

Ugyanakkor egyesek átlépik a strukturális határt. Politikai pártok képviselői belépnek a civil társadalom szabad társulásaiba, ekként a civil szféra rácsatlakozik a hatalmi struktúrára. A piacterek, kocsmák, klubok vagy a bevásárlóközpontok nagy kereskedelmi vállalatokhoz tartoznak, de egyben találkozási helyek számos társadalmi csoport és civil szervezet számára.

A civil társadalom, mint fogalom kétségkívül az újkori Európa vagy a fölzárkózni törekvő harmadik világ terméke, amikor a kapitalizmus és az azt megelőző társadalmi korszak politikai intézményesültsége belső okok révén megváltozik, s egyúttal kiindulópontja annak a demokratizálódási folyamatnak, amelyben a politikai állam eltávolodik, leválik a polgári társadalomról. A polgári társadalom és a politikai állam elválása nemcsak egy térbeli struktúraváltozás vagy uralmi státusváltás időszak, hanem új minőségű korszak előjele, amelyben a kétfelé bomló államegység /egyházi és világi hatalom/ és a társadalom között a politikai intézmények egy új, relatíve önálló típusa jön létre. (A. Gergely 2017)

A civil társadalmat gyakran tekintik közbenső zónának a magánélet és az intézményesült politika között, ezért a civil társadalom egyik meghatározása: „intézmények hálózata, amelyen keresztül társadalmi csoportok képviselik önmagukat – mind egymás között, mind az állam felé” (Shaw idézi Purdue 2007: 3). A civil társadalom ekként a társadalmi mozgalmak terepe is.

A társadalmi mozgalmakat létrehozó, működtető, azokban aktív és mobilizálható egyéneket, szervezeteket a civil társadalom részének tekintjük, a mozgalmak azonban részben túlmutatnak a civil társadalom paradigmáján. A társadalmi mozgalmak nem formalizált szervezetek, ugyanakkor speciális politikai folyamatoknak tekintendők. A mozgalom tulajdonképpen olyan mechanizmusok összessége, amelynek révén az egyének a kollektív cselekvés részesei lehetnek. (Arató–Mikecz 2015)

A társadalmi önmozgásokat, új szükségleteket kifejező szerveződések későbbi progresszív változások csíráivá válhatnak. A civil tér saját identitásképző tér, s alkotóelemei a mindenkori jelen problémáinak mintegy a regiszterét képezik, a társadalmi konfliktusok természetét fejezik ki.

A civil társadalom napjainkban tapasztalható fokozódó kisajátítása szorosan kapcsolódik a gazdasági globalizációhoz, az új piacok kialakítása kikényszeríti újabb és újabb területek bekebelezését, amelyek korábban nem voltak kitéve a piaci feltételeknek. A mai civil mozgalmak alapkonfliktusai a globalizáció szociális, ökológiai és demokratikus szempontból fel lépő problémái. A globális civil társadalom fogalma a civil társadalmat helyezi globális keretbe, célja a hagyományos, nemzetállami keretekbe ágyazott társadalom-tudomány perspektívájának meghaladása azzal, hogy „egy nemzeti, regionális vagy helyi társadalmak fölött és azokon túl látható társadalmi szféra, globális civil társadalom létezését” posztulálja (Anheier, Glasius, Kaldor 2004: 18). Jellegzetes szereplők, az NGO-k (nem kormányzati szervezetek) a civil társadalom és a demokratikus intézményrendszer ismert, fontos segítői, egyben az európai uniós intézmények és más nemzetközi szervezetek fő partnerei is. A nem kormányzati szervek magánszemélyek vagy magánkollektívák által szabadon alkotott csoport, a társadalom érdekében fejtik ki alapvetően nem nyereségorientált, nonprofit tevékenységüket komoly közvélemény-formáló erővel rendelkeznek, sőt bizonyos NGO-k nemzetközi befolyása jelentősebb, mint egyes államoké, politikai szervezeteké. Ideológiailag egyáltalán nem függetlenek. Befolyásuk és elismertségük onnan ered, hogy a vállaltan politikai szervezetekkel szemben helyzeti előnyben vannak, hiszen magukat civilnek, szakmainak és függetlennek pozícionálják.

A globális civil társadalommal kapcsolatos legutóbbi viták a „demokratikus deficitre” hívják fel a figyelmet, ezúttal a globális politika feletti olyan testületek uralmára, amelyek mögött nincs választás nyújtotta legitimitás, mint a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) és a Nemzetközi Valutaalap (IMF). A megkülönböztetést rosszul értelmezve Keane (idézi Purdue 2007: 3) azt állítja, hogy a globális civil társadalom magába foglal minden nem-állami, határon átnyúló tranzakciót, és így növeli az egyenlőtlenségeket. A globális civil társadalmat is veszélyezteti az új polgári szabadságjogok bűnügyi, illetve vallási és ideológiai célokra történő alkalmazása.

Adrian Little azt vallja, hogy a civil társadalom nem annyira a szabad társulás és a konszenzus terepe, mint inkább a versengés és a nézetkülönbségek színtere, ezért nem értelmezhető a közösségi harmónia és a teljes egyetértés szférájaként. Számolni kell állami és piaci befolyással is. (Little 2002) Szerinte problematikus a feltételezés, hogy a társadalomnak létezhet olyan szektora, amelyet hermetikusan el lehet szigetelni az állami befolyástól, és nincs arra példa, hogy ez az elképzelt állapot megvalósítható lenne. El kell fogadni, hogy a civil szervezetek működését meghatározza az állammal kialakított kapcsolatuk, mely minden esetben összetett, többrétű és bonyolult. A lényeg: az állam határozza meg a civil szervezetek működésének jogi, gazdasági kereteit és ellenőrzi ezek betartását, továbbá szabályozással és támogatáspolitikával befolyásolja a civil szervezetek tevékenységének orientációját. (Benedek, Scsaurszki 2008: 5) Little megfogalmazásában a döntéshozás minden egyes esetben rányomja bélyegét a civil társadalom formájára és jellemzőire. Röviden, az állam döntő fontosságú cselekvő a jelenkori társadalmakban, és várhatóan az interakciók színterét alkotó gazdasági feltételeket az állam valamiképpen mindig szabályozni fogja. Ebből következően a civil társadalom nem jelenti a viszonyok szilárd, egyértelmű paramétereken nyugvó rendszerét, ellenkezőleg, formáját és határait tekintve is állandóan változó, újraértelmezendő struktúra. A civil társadalom újraértelmezésére vonatkozó vitában nagy valószínűséggel az állami intézményeket kell továbbra is kulcsszereplőknek tekinteni.

Fritz Tamás szerint a civil társadalom jogi-alkotmányos függetlensége az államtól mára megvalósult, a modern demokráciákban evidencia. Egy újabb kihívásra Jürgen Habermas német filozófus hívta fel a figyelmet. Habermas szerint a modern társadalmak alrendszerre esnek szét, amelyek között nincs kapcsolat, s e rendszerek gyarmatosítják az úgynevezett „életvilágot” (utóbbit felfoghatjuk úgy is, mint civil társadalom), uralják azt. E folyamat eredményeképpen viszont elvész az „uralommentes kommunikáció” terepe. Vagyis nemcsak az állami politikai diktatúra a veszélyes a civil létre nézve, hanem az állam szinte észrevétlen „társadalmasodása” is, amellyel mintegy manipulálja a civil társadalmat, állami „logikát” visz a civil kommunikációba (Fritz 2019). A modern demokráciákban a civil társadalom többnyire nem szorul jogi védelemre, viszont védeni kell a tartalmi függetlenségét, hogy autonómiáját és arculatát megőrizhesse. Különösen a közép- és kelet-európai új demokráciákban az államok, kormányok és pártok miközben deklarálják a civil szervezeti lét függetlenségét és autonómiáját, informális úton igyekeznek a civil szervezetekbe és mozgalmakba belépni, meghatározni, hogy a civilek milyen célokat tűzzenek ki, milyen eszközöket alkalmazzanak, miről folytassanak diskurzusokat a nyilvánosság előtt stb.

Keane és Walzer szerint a civil erények, jelesül a bizalom, jótékony hatással vannak a társadalmi-gazdasági megelégedettségre. Úgy gondolják, hogy a civil társadalom semleges terep, melyen mind a piacorientált, mind az állami szervezetek versenghetnek és együttműködhetnek, megszabadulván a bürokrácia és a túlzott szabályozás béklyóitól. Fukuyama azt vallja, hogy ha képesek lennénk tanulni a gazdag civil hagyományokkal rendelkező társadalmaktól, akkor nemcsak a civil társadalom virágozna fel, hanem a kapitalista gazdaságok is, vagyis a civil társadalom alkotja azt a központi kulturális alapelemet, amely lehetővé teszi a sikeres gazdaságok virágzását. (Fukuyama 1996) Szerinte a civil társadalom feltámasztása

képes lenne biztosítani a kapitalista gazdaságok zökkenőmentes működéséhez szükséges bizalmat és társadalmi tőkét.

Összefoglalva, a civil társadalom konstituált tér. Diszkurzív konstrukció, gyakorta antagonisztikus aspektusokat kíván segíteni, mely aspektusok saját identitását is módosítják. A civil társadalom sokrétű, egyben identitásképző tér, a jelen problémáinak egyfajta regiszterét jelenti, és a társadalmi konfliktusok természetét fejezi ki. A radikális demokratikus elmélet szerint a civil társadalom nem koherens terület, nem az állami szabályozás hiányával határozhatjuk meg, hanem számos eltérő, egymással versengő szemléletmód együtteseként, amelyek nemcsak az államból erednek, hanem a piacból is. A civil társadalom tehát vitatott terület, nem egy lezárt szféra, amelynek konszenzussal kijelölt határai vannak.

Mi van a demokráciával?

Minap még azt hittük: tudjuk, merre haladunk a demokrácia nem mindig egyenes útján. Ma tele vagyunk bizonytalansággal. Kérdések sorára nincs válasz.

Úgy tűnik, a változások egyik kiváltója a 2008-as világválság, minek utána Francis Fukuyama már nem a történelem végéről, hanem a történelem jövőjéről készít elemzést. (Fukuyama 2012) Mi történik körülöttünk, a nyugati-európai típusú konszolidált demokrácia miért és hogyan került válságba, miért kérdőjeleződnek meg öröknek hitt igazságok, miért erodálódnak rendszerek? Mert szociológiai tény, hanyatlik a politikai pártokba, a demokrácia intézményeibe vetett bizalom, egyre több jel mutatja a demokráciának, mint a jogi szabályozások, procedúrák és intézmények sajátos együttesének válságát. (Miszlivetz 2012) Miközben a civil társadalomban beindult változásokat az alapvető folyamatok, a demokrácia értékeinek és rendjének (át)alakulására vetíti vissza, Miszlivetz megállapítja, hogy „Az intézményi struktúrák és viselkedési mintázatok egész rendszere fog várhatóan eltűnni, vagy a felismerhetetlenségig átalakulni a globális transzformáció folyamatai során, miközben új formák, új struktúrák, új regulációs folyamatok indulnak el.” (Miszlivetz 2012: 64) A demokrácia válságának gyökereit a piacok, kormányok, társadalmak és a közvetítő média egyre inkább egyensúly nélküli és egyenlőtlen viszonyában látja.

Általános az egyensúlyhiány, megváltozik a globális és a lokális viszonya, tele a világ kétértelműségekkel és ellentmondásokkal. Reich tíz éve megfogalmazott feladatlistája ma is érvényes, miszerint fogalom párokat kell(ene) újraértelmezni: globális és lokális, területi és nem-területi, kirekesztés és befogadás, nemzeti és nemzetek feletti – ezek egyre szövevényesebben fonják át az egyéneket, a társadalmak és politikai közösségek mindennapjait. (Reich 2008) Elemzés tárgyává kell tenni a demokrácia mint eszme, és a demokrácia mint formális intézmények és jogi procedúrák összessége közötti ellentmondásokat és kétértelműségeket.

Fokozódnak a demokrácia mindennapi gyakorlatával, elsősorban a politikusokkal, a politikai pártokkal és a kormányokkal kapcsolatos elvárások és következképpen csalódások. A növekvő elvárások kapcsán két nagyobb mozgatóerőt jelöl meg Miszlivetz: a szabadság és szabad döntés aspirációinak erősödését; valamint az életlehetőségek javításának, a jó élet megteremtésének a követelményét. Bár az ismeretlen felé tartó nagy átalakulás évtizedekkel korábban elkezdődött, ezt sokáig elfedték az ideológiák, mítoszok és propagandagépezetek politikai leplei, mindenekelőtt az, hogy a tömegek hittek a demokrácia két aspektusának szétválasztásának lehetőségében. Erősödő vélemény, hogy nem lehet elválasztani a fokozódó társadalmi és értékproblémákat a mélyülő gazdasági és pénzügyi válságtól, ezt a napi szinten ismétlődő és meglepő intenzitással folyó utcai zavargások, tüntetések, nem egyszer erőszakba torkolló spontán elégedetlenségi megnyilvánulások jelesül bizonyítják.

Ebben a kontextusban kérdésessé válik a demokrácia meghatározása, a fogalom relativizálódik. Miközben azt állítja, hogy a demokrácia nem csak egyféle és nem csak liberális lehet, Larry Diamond értelmezésében a liberális demokrácia a minimális intézményi meg-

határozottságon túl az állampolgári szabadságjogok széleskörű tiszteletben tartását is biztosítja, azaz a többségi elven történő állami döntések körét szűken értelmezi, és tág teret enged az egyéni értékek kifejezésének. (Diamond 1999) A demokrácia ezen táguló, képlékeny, politikai tartalommal és értékkel telített definíciója oda vezetett, hogy a demokrácia értelmezése egyre inkább az adott politikai kontextustól és kulturális közegtől függ, mintsem objektív tudományos ismérvektől. Ezért Diamond cinikus megjegyzése, hogy a demokráciát tíz politológus tizenegyféleképpen értelmezi.

A valóságosan létező demokráciák száma az elmúlt fél évszázadban jelentős mértékben megnőtt, okai: az értékváltozások és a posztmodern szabadság- és választási törekvések megerősödése, továbbá a valóságban létező gyenge és gyakran csupán elvont kritériumok és a könnyen változtatható szabályrendszer. Két új tendencia mutatkozik: ezek egyike a kormányzati cinizmus, a másik az önkényes meghatározások, az alulról építkező, önszerveződésre és önmobilizálásra épülő és világszerte terjedő civil társadalmi kezdeményezések irányába mutat.

A törekvések/elvárások és a valóság közötti növekvő szakadék viszonylag új jelenségekkel is magyarázható. Politikusok gyakran panaszkodnak arra helyi és nemzetállami szinten egyaránt, hogy bár elméletileg elszámolással tartoznak választóiknak a döntéseikről, a gyakorlatban sokszor távoli gyámkodó intézmények utasításait kell követniük, és nem dönthetnek szabadon, azaz nincs választásuk alapvető fontosságú kérdésekben. Egy ilyen helyzet következményei komolyak és messzire hatóak, mivel a gyámkodás kiüresíti a nemzeti szuverenitást és delegitimálja a demokráciát nemzeti szinten; erősíti az egyre általánosabb vélekedést, hogy „senki nem tehető felelőssé” nagy és döntő fontosságú kérdésekben; következésképpen hozzájárul a demokratikus intézményekbe és politikusokba vetett bizalom további csökkenéséhez.

A demokráciák kiürülésének és a nemzetállamok meggyengülésének európai folyama-
taival gyakran összekapcsolják a sokszintű kormányzás kérdését. Az Európai Unión belül tag-
államokként működő nemzetállamok egy általuk választott szupranacionális entitás részei-
ként szabadon delegálják döntéshozataluk, azaz szuverenitásuk egy részét nemzetek feletti
szintre. Ezzel demokratikus legitimitásuk csökken nemzetállami szinten, miközben az új
szupranacionális entitás nem képes megszerezni a demokratikus legitimitást. Ezért állítják
sokan, hogy a transznacionális döntéshozatal gyengíti a nemzetállami szintű demokratikus
intézményeket, ugyanakkor nem vezet automatikusan transznacionális/európai szintű demok-
ratizálódáshoz. Ebben a környezetben a nemzetállamok képtelenek garantálni saját alapelve-
iknek, a jognak és a demokráciának a megvalósulását, hiszen „mindazoknak, akiket egy kö-
zösségi döntés érint, részt kell tudni venniük a döntéshez vezető demokratikus folyamatban”.
(Tinnevelt, De Schutter 2009, idézi Miszlivetz 2012: 79)

Gondoljuk tovább: ez az elvárás további kérdéseket vet fel a demokratikus folyamatok
globális és transznacionális résztvevőivel kapcsolatban. Demokrácia nincs általában, mindig
egy bizonyos közösségre vonatkozik. Ki mondja meg, hogy ki is az a „mi”? Ki kell-e min-
denképpen jelölni a „mi” és az „ők” közötti határt? Ki képes meghatározni, hogy kik az „érin-
tettek”? Milyen identitás lehet az alapja a globális/transznacionális demokráciának? Szüksé-
ges-e, hogy bármely demokráciához egységes identitás tartozzék, más szóval igaz-e, hogy a
saját identitás elengedhetetlen feltétele a demokratikus önrendelkezésnek? Ezekre a kérdése-
kre kellene világos válaszokat találni. A válaszkeresés során számba kell venni a demokrácia
értelmével, lehetőségeivel, formáival kapcsolatos alapvető kérdéseket.

Európán túli tágabb vonatkozásban, a globális átalakulás szintjén, növekvő kiszámítha-
tatlansággal, felfordulásokkal és összeomlásokkal kell számolni – elegendő az arab tavasz
2011-t követő eseményeire utalni. A mai korszak a bizonyosságok vége, a bizonytalanság új
korszaka. Miszlivetz, némi nosztalgiával, 1989-re utal, amikor az új mozgalmak, demokrati-
kus ellenzéki körök, hálózatok, a Kelet-Nyugat párbeszéd interakciójából új víziók és fogal-

mak születtek. (Miszlivetz 2012) A civil társadalomnak akkor megjelent új nyelvezete egyszerre jelentette a legalitásnak, a törvény uralmának a tiszteletben tartását, az önkorlátozást és a radikális egyet nem értéshez, a társadalmi önkifejeződéshez, a demokrácia új formáihoz, megújításához való jogot. És az új nyelvezet egy új paradigmának, a kultúrával, azaz kulturális sokféleséggel párosuló civil társadalom paradigmájának volt a kifejeződése. A demokrácia civil társadalom általi demokratizálásának aspektusa 1989 egyik legfontosabb hozadéka.

Kisebbségi civil társadalom

A több évtizedig tartó kommunizmus gyakorlatilag megszüntette a civil társadalmakat és kultúrát, már ahol egyáltalán volt, világos különbség mutatkozik Közép-Európa, illetve a kelet-európai alrégiók között. Amíg Közép-Európában Nyugat-Európához vagy az Egyesült Államokhoz képest némileg alulfejtett, de nem a demokráciával szemben álló civil társadalmak léteznek, addig Kelet felé haladva, utóbbi területeken már arról van szó, hogy ott soha nem létezett a civil társadalom kezdeménye sem, és hiányzik a demokrácia elvi támogatása is. Civil társadalmat hitelesen és tartósan csak alulról, polgári építkezéssel lehet megvalósítani, hosszú és nehéz folyamatban.

Lehet-e a civil társadalom a politika-mentes? A civil társadalom közvetít a társadalom és a közhatalmat gyakorló intézmények, másképp a politikai állam között. A közvetítés kétirányú: demokratikus berendezkedésekben alulról felfelé és felülről lefelé. A tematikus problémákat nem elszigetelni kell az adott társadalom alapviszonyaitól, miként ezt a civil társadalom egyes szervezetei teszik, hanem kapcsolatba hozni a meghatározó folyamatokkal.

Jelen dolgozat keretei adottak: a kisebbségi magyar civil társadalom képezi az elemzés tárgyát. Vagyis a poszt-szovjet világ kisebbségi civil társadalmi jelen(het)ik azt a keretet, amelyben az elemzést elvégezzük.

A kisebbségi civil társadalom nyugati országokban alig kutatott kérdéskör. Internetes kereséssel kevés, szinte kizárólag kelet-európai szerzőket találunk. Ilyenként ritkának mondható a grazi egyetem MINSOC projektje, amely címében (Minority civil society, inter-ethnic peace and sustainable democracy) is jelzi, hogy a kisebbségi lét szükségessé teszi egyazon fogalmak – jelesül: a civil társadalom – többségre és kisebbségre vonatkoztatott külön vizsgálatát. Ebben a kontextusban foglalkozik a projekt a kisebbségi közösségek integrációjának a kérdésével.

Bár nemzeti kisebbségek nyugati demokráciákban is élnek, esetükben is lehetne kisebbségi civil társadalomról beszélni, mint tájainkon, mégis, ha a kérdés belső koherenciáját is figyelembe vesszük, vizsgálódásunk horizontja a volt szovjet érdekszféra országainak kisebbségi nemzeti közösségeiig terjed. Amerikában a kisebbségi kérdés egészen más, a közép-kelet-európaiktól eltérő kontextusban jelenik meg, főleg a bevándorlás jelenségéhez kötődik. Található a világhálón indiai kisebbségi civil társadalommal foglalkozó dolgozat, afrikai igen sok, könyv is, amelyek témánk szempontjából kevésbé relevánsak. A roma kérdés is besorolható a kisebbségi civil társadalom témái közé – de ez szintén nem a kívánt kutatási irányt jelzi. Létezik egy kisebbségi kérdésekkel foglalkozó európai központ (European Centre for Minority Issues), székhelye Flensburgban van, alapítói közé tartozik a német és a dán állam, valamint Schleswig-Holstein tartomány. Az 1996 óta létező központ fő témái között nem látam civil társadalommal kapcsolatosat.

Előhoz az internetes kereső kisebbségi civil társadalommal kapcsolatos dolgozatot is (Timofey Agarin 2011), érdemes utalni rá, mert ebből láthatni, hogy milyen kevés a kimondottan kisebbségi civil társadalommal foglalkozó elemzés. Fő kérdések a kötetben: a demokratizáció, társadalmi integráció, identitás, kisebbségi jogok.

A *Models of European Civil Society* kötet (eds. Jarosz–Kacka 2018) nyolcadik fejezetét Morauszki András dolgozata képezi (Civil Societies of Ethnic Minorities in Central Europe) és

Kassa, Pécs meg Temesvár civil társadalmának elemzését kapjuk egy esettanulmányban. A többi dolgozat a civil társadalom és demokrácia különböző aspektusaival foglalkozik. Morauszki a civil szervezetek lehatárolásának a kérdését táblázatba foglalja össze, a figyelembe vett öt tényező a következők: a célcsoport, a tagság etnikai-nemzetiségi összetétele, az öndefiníció, a használt nyelv és a területi működés. Morauszki egy sokkal átfogóbb elemzésében idézi Hasenfeld és Gidron értelmezését, aki az etnikai, nemzetiségi vagy más identitás alapján létrejövő szervezeteket többcélú hibrid önkéntes szervezeteknek nevezi. (Morauszki 2019:30) Ezeknek jellemzői a következők:

- küldetésük olyan kulturális értékek fenntartása és terjesztése, amelyek eltérnek a domináns és intézményesített értékektől;
- olyan szolgáltatásokat nyújtanak tagjaiknak és a köznek, amelyek kifejezik ezeket az értékeket, és a szolgáltatásokat a társadalmi változás modelljének és katalizátorának szánják;
- instrumentális céljaik mellett expresszív funkció betöltésére is törekszenek valamely kollektív identitás támogatása révén;
- több különböző célt egyesítenek magukban: változó mértékben kombinálják az érték-változtatás, szolgáltatói, kölcsönös segítségnyújtás céljait, és szándékosan vegyítik a különböző szervezeti formákat, kollektivisták és bürokratikus elemeket.

Létrejöttük előfeltételei közé tartoznak a kellően kiterjedt nyilvánosság és gazdag egyesületi élet, a politikai lehetőség-struktúra azaz kompetitív politikai rendszer, megosztott és a szervezetek számára elérhető szövetségest jelentő elitek, az állam represszív hatalmának korlátok közé szorítása, és megfelelő infrastruktúra. Az erőforrások mobilizációjában támaszkodhatnak társadalmi kapcsolathálóikra, szervezetközi kapcsolatokra, szükségesek bizonyos civil készségek, a struktúra formalizálása és bizonyos fokú intézményesültségre.

Tóth Károly (2005) szerint a kisebbségi szervezetek esetében a formális jegyek, nonprofit jellegük másodlagos az ideológiai és nemzeti kritériumokhoz képest. A civil intézményesedési folyamat során a cél a romániai magyar társadalom minden szférájának lefedése volt, ez „esernyőszerűen” történt, komplementer elven, a versenyhelyzet kiiktatásával. Bíró szerint az intézmények többsége elsősorban az etnikai határ termelésében, a kollektív mi-reprezentációk működtetésében aktív, a „határon áll”, miáltal egyúttal „leválasztja a romániai magyar társadalom testéről”, és így kizárja, hogy az intézmények tényleges társadalomalakító, modernizáló vagy a társadalmi igényeket kielégítő funkciót töltsenek be. (Bíró 1998) Bíró az elit és társadalom szétválása, az intézményrendszer és környezete közti egyirányú kapcsolat, illetve a tényleges társadalomalakító funkció hiánya miatt nem tekinti a domináns intézményi modellt civil társadalomnak.

Kiss Dénes szerint a kisebbségi szervezetek helyes értelmezéséhez a civil társadalom elméleti kerete nem megfelelő, a szervezetek civil jellege háttérbe szorul intézményi alrendszerbe való betagozódásukhoz képest (Kiss 2006), ezért az erdélyi magyar szervezeteket a civil társadalom megszokott elméletei helyett eltérő intézményrendszer-modellben kellene vizsgálni. A kisebbségi intézményrendszerek esetében meghatározó, hogy a civil szféra etnikai dimenzióval is kiegészül, az állami szektorhoz a többségi, a nonprofit szektorhoz pedig a kisebbségi jelleg társul, ami nem vetődik fel a nonprofit szektor nyugati elméleteiben, amelyekben a nonprofit szektor az állammal és piaccal egyenrangú, harmadik szektora a társadalomnak. Az etnikai jelleg figyelmen kívül hagyásával a kisebbségi szervezeti szektor az állami szférával szembenálló civil szféraaként jelenik meg. (Kiss 2006: 141-142).

Duray Miklós ebben a kérdésben élesen fogalmaz: „a civil élet, a polgári együttműködés és a közéletben való részvétel maga a valóságos politika, a közösségi lét megélése. Ebből az is következik, hogy a kisebb lélekszámú közösségek a politikát, a közéletet nem csupán azokban az összefüggésekben élik meg, mint a nagyobb közösséghez tartozó embertársaik, polgártársaik, hanem az általánosnak tekinthető kérdések mellett ezekkel egyenrangú szerepet

kap a nemzeti azonosságuk védelmezése és közösségi összetartozásuk hangsúlyozása. Közéleti jellemzőik tehát sokban hasonlítanak a többiekéhez, egyben azonban eltérnek: önvédelmi okokból elutasítják a nemzetállam eszméjét. Az állampolgári jogegyenlőséget pedig felülírják az egyenrangúság eszméjével, ami közösségi jogigényüket fejezi ki. Ha ez utóbbi erőtelenedik, annak a jele, hogy fogyóban van a megmaradásért vívott küzdelmük ereje.” (Duray 2015)

A civil szervezetek sokrétűségük, közéleti irányultságuk, a nemzeti azonosságtudat védelme és a közösségi összetartozás élesztése okán kisebbségi léthelyzetben fontos közéleti szerepet játszhatnak a pluralizmus érvényre juttatásában – vagyis közvetlen politikai szerepük is lehet. A civil társadalom legfontosabb funkciói:

- módot nyújt a társadalom különféle, komplex szükségleteinek kifejezésére és aktív megközelítésére;
- az egyéneket polgárként való cselekvésre ösztönzi a társadalmi lét minden aspektusában, ahelyett, hogy meghajolnának az államhatalom és a gondoskodás előtt és függésbe kerülnének tőle;
- elősegíti a társadalom pluralitását és sokszínűségét, például a kulturális, etnikai, vallási, nyelvi és más identitások védelme és erősítése révén;
- megalkotja azokat a mechanizmusokat, amelyek révén lehetővé válik a kormány és a piaci szféra elszámoltatása/felelősségre vonása a nyilvánosság által. (Siegel–Yancey 1993)

Ez a kép tovább bonyolódik, ha a nemzeti kisebbségek civil szféráját kívánjuk elemezni. Az idézett funkciók közül van olyan – a felsorolásban az utolsó –, amely kisebbségi léthelyzetben irreálisnak tűnik: a kisebbség képtelen a többségi nyilvánosság olyan jellegű és intenzitású tematizálására, hogy a kormány, illetve bármilyen közszereplő ezt közösségi felelőségre vonásként értelmezhesse. Ha a kisebbségi civil szervezet tevékenységi területe nem specifikusan kisebbségi, nem kötődik a kulturális, etnikai, vallási, nyelvi és más identitások védelméhez, akkor valóban elképzelhető, hogy – például egy környezetvédelmi kérdésben – olyan reakciókra kerüljön sor a nyilvánosság szférájában, amelyek igazi felelősségre vonásként értelmezhetők. De ez esetben a civil szervezet elsődlegesen környezetvédelmi, és másodlagossá válik az a sajátossága, hogy alapítói/tagjai egy nemzeti kisebbséghez tartoznak.

Visszatérő kérdés: miként határozható meg a kisebbségi társadalom fogalma. A fentiek-től eltérő módon a nemzeti különbözőség, az eltérő identitás felől közelítünk a kérdéshez. A kisebbségben élő etnikai közösségekről igen gyakran társadalom értelemben szoktak szólni-vitatkozni, miközben a kisebbségi társadalom fogalomként sem tisztázott eléggé. Giddens klasszikus értelmezése szerint a társadalom a politikai uralom egy adott rendszerének alávetett, különálló területen élő és a körülöttük lévő csoportoktól eltérő identitással rendelkező emberek csoportja. (Giddens 1995) Elvontabban a társadalom személyek közötti kapcsolatok hálózata, kölcsönös viszonyrendszeren alapuló közösség. E közösség tagjai megosztanak egymással valamilyen kölcsönös érdeket vagy hasznot. Így jutunk el a kifejezés állampolgári közösségként történő értelmezéséig. Mi több, ha a polgári jólétet biztosító nemzeti intézmények vonatkozásában használják, a társadalom kifejezés az országnak lesz a szinonimája.

Brubaker szerint a nemzeti kisebbségeket, a nemzetiesítő államokat és az anyaországokat kölcsönös függések rendszere köti egybe. (Brubaker 2006) A nemzetiesítő államban az uralkodó alapállást képviselők az államot egy „megvalósulatlan” nemzetállamnak látják, ezért céljuk és feladatuk a „tökéletes” nemzetállam kialakítása. Ennek jegyében az államalkotó nemzet nyelvi, kulturális, demográfiai, gazdasági és politikai egyeduralmát kívánják minél inkább érvényesíteni. Az új nemzetállamok nemzetiesítő vagy nemzeti integrációs törekvései egy relacionális mezőben fejtik ki hatásukat, ez magába foglalja a nemzeti kisebbséget és annak anyaországát is. A kisebbségek és az anyaország elitjei folyamatosan figyelemmel kísérik, hogy mit tesz az új nemzetállam, különös tekintettel a „nemzetiesítő” vagy „nemzeti in-

tegrációs” törekvésekre. Ha ilyesmit észlelnek, az illető államot elnyomó vagy igazságtalanul nemzetiesítő államnak tüntetik fel. Mivel a nemzeti kisebbség egy nemzetiesítő államban elkülönülő, külön etnikai azonosságtudattal rendelkező csoport/közösség, kikerülhetetlen a többség-kisebbség dichotómia, a kisebbség csakis a többséghez való kapcsolatában értelmezhető, a két csoport egymás reciprokjaként nyer értelmet. A kisebbség elsődlegesen a nemzet-állam strukturális, illetve politikai homogenizáló hatásaival szemben tételezi önmagát, közösségként ezzel a fő szemponttal kapcsolatosan szerveződik. A belül lévő kívülállás bizonyos rendet hoz létre, alapja az ellenkezés, mivel a modern állam az élet minden területére behatol, a modern társadalom egyetemes értékrendje erőszakosan megváltoztatja a hagyományos (kisebbségi) identitást. Ezzel szemben jön létre a kisebbségek közösségvágya, a hagyományos nemzeti értékek iránti elköteleződése. Végel László kifejezésével a kisebbség szalmaszálla kapaszkodik – amivel vitatkozhatunk, de a szókép kifejező ereje vitathatatlan. (Végel 1993) A kisebbség olyan mértékben vesz részt az állam (nemzetiesítő állam) életében, amennyiben ez okvetlen szükséges, különben saját külön világát kívánja élni és építeni.

A nemzeti kisebbségek a brubakeri modell értelmében egy hármas viszonyrendszer egyik pólusát képezik, a modell elfogadása azt jelenti, hogy a kisebbségi civil társadalmat nem lehet a civil társadalomhoz hasonló módon definiálni. Vegyünk számba néhány dilemmát.

Beszélhetünk-e társadalomról abban az esetben, amikor a „társadalom” meghatározó intézményei bár a közösséget szolgálják, bizonyos értelemben „kapuintézmények”, illetve reprezentálnak. A kapu jelleg azt jelenti, hogy bár kisebbségi az iskola vagy a színház, de a többségi társadalom intézményi rendszerének is részét képezik, egyszerre kettős elvárásnak tesznek eleget. A reprezentálás pedig arra vonatkozik, hogy a kisebbségi értékek fel- és bemutatását szolgálják különböző – többségi – kontextusokban. Kisebbségi léthelyzetben sérül a különböző (politikai, gazdasági, civil) szférák elkülönülésének elve. Ennek vannak a kisebbségi léthelyzetet tökéletesen illusztráló példái.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) a Romániában élő magyarság politikai képviselője, amely a román politikai rendszerben pártként nyilvánul meg. A törvényhozásban képviseli a kisebbségi magyar érdekeket, gyakran kormánykoalíció részese. Nemzetközi szinten is pártként mutatkozik meg, amennyiben képviselőit bejuttatja az Európai Parlamentbe, illetve nemzetközi pártszövetség tagja. Ugyanakkor jogi bejegyzése, vagyis a román törvények szerint civil egyesület: az egyesületi törvény alapján jegyezték be, aminek értelmében a civil szférához kellene tartoznia. Ezt az „identitást” bizonyos helyzetekben hivatkozási alapként használja: például amikor a román költségvetésből a kisebbségi nemzeti közösségek számára megítélt pénzügyi eszközöket megkapja, illetve ezeket az alapokat kezeli. De a képzet még ennél is bonyolultabb, ugyanis az RMDSZ 1993-as belső strukturális reformja a szövetséget a romániai magyar közösség önkormányzataként tételte, és hosszú éveken át a szervezeti struktúra is az önkormányzati modell alapján épült fel. Bár ezen a téren történtek változások, maga az idea, a közösségi önkormányzat önminősítés a szervezet dokumentumaiban olykor ma is visszaköszön. Ebben a helyzetben pedig sérül a civil szervezetekkel szembeni alapvető elvárás, hogy nem törekszenek a politikai elit helyébe lépni, nem kívánnak szerepet vállalni az államirányítás feladatában – hiszen az RMDSZ közel két évtizeden át kormányzati tényező volt Romániában.

Kisebbségi alapkérdés: ki a civil és kivel szemben kell a közösségi (civil) érdekeket képviselni? Az állami és kormányzati szervekkel szemben vagy pedig a kisebbségi közösség politikai intézményeivel szemben? És függetlenségről is csak korlátozott mértékben beszélhetünk, hiszen a civil szférának jutó/járó támogatások egyik igen fontos kezelője éppen a politológiai értelemben tisztázatlan státusú RMDSZ. Vannak szerzők, akik a kisebbségi civil szervezetek hármasságáról beszélnek: a támogatások vonatkozásában függ a magyar közösség politikai képviseletétől, függőségben van a román kormányzati szervekkel szem-

ben, illetve a harmadik függőség (egyben lehetőség is) az anyaország kormányzati szerveivel szemben alakul ki.

Kisebbségi civil szféra létezik, de kialakulásának folyamata eltér a civil társadalom megjelenésének folyamatától. Két lényegi különbség: megjelenése sok esetben hiányzó közösségi funkciókra adott válasz, illetve kisebbségi kontextusban nem valósul meg a köz- és a magán-szféra dichotóm szétválasztása. Ezért érthetünk egyet Fábián Ernővel, aki szerint a kisebbségi civil szféra „kényszerűségből alakul és elkerülhetetlenül beszűkített, éppúgy nem lehet teljes értékű, mint a kisebbségi lét.” (Fábián 1993: 5) A gondolatot Papp Z. Attila viszi tovább, állítása nehezen vitatható: „a kisebbségi civil társadalom szükséges rossz: szükséges, mert a kisebbség tagjai itt szabadnak érezhetik magukat, ellenben rossz, mert beszűkítő jellegű. A civil társadalom eszméje itt a kisebbségi közösséget jelenti.” (Papp Z. 2000)

Következésképpen esetünkben elsősorban a diskurzus fontos, amely sokkal inkább a romániai magyar egyesületi szféra helyzetéről szól, mint a fogalmi keretekről. A kisebbségi közösség civil szerveződései elsődlegesen nem az állami intézmények köré alakuló szervezetek és hálózatok, ugyanis ez esetben a politikai-civil viszony (legalább) kettős tagoltságú. Az állami intézményi szint mellett, de még inkább azt megelőzően, létezik a kisebbségi politikai struktúra, amely intézményileg is, funkcióját illetően is karakteresen más, mint az állami szféra. Ezen másság okán tűnt ideig-óráig úgy, hogy a romániai magyar civil társadalomnak a kisebbségi politikai képviselővel, ennek teljesítményével kapcsolatosan nem kell – nyilvánosan megjelenített – viszonyulást kialakítania. Ma világos a civil szereplők számára, hogy szerepük és felelősségük kiterjed a társadalmi stratégiák megjelenítésére is. Ez a szerepfelfogás kikerülhetetlenül vezet el az RMDSZ-szel, mint a kisebbségi magyarság politizáló/hatalmi struktúrájával szembeni önmeghatározáshoz annak ellenére, hogy létezik egy olykor vitatott értelmezés, miszerint romániai magyar vonatkozásban a civil társadalom az egész kisebbségi közösséget jelenti.

A civil szerveződések alakulási folyamata egy általános felelősség strukturális tárgyalása és állandósulása. A folyamatnak megvannak a hely- és időfüggő sajátosságai, s ebben meghatározó, hogy az elitek milyen hagyományértelmezéseket jelenítenek meg, illetve miként viszonyulnak a társadalomfejlődés alapvető kérdéseire. Ugyanakkor maga a folyamat nem választható el a civil társadalomról és a civil szféra helyzetéről szóló, időben a jelzett tényezők függvényében hangsúlyeltolódásokat mutató diskurzustól.

Mivel a kisebbségi civil szféra kialakulása és működése eltér a nemzeti keretek között kialakuló civil társadalométól, felmerül a kérdés, hogy a kisebbségi nemzetépítés elméleti keretét használjuk fel az értelmezéshez. Ebben az értelmezésben a kisebbségi nemzetépítésnek az egyik tényezőjét a politikai szerveződések, pártok, pártként működő szervezetek képezik, a másik tényezőt pedig az etno-civil szervezetek jelentik. Ezek között szükséges és létre is jön az együttműködés, bár a felek nem (lehetnek) egyenrangúak. A pártok által képviselt nemzetépítésnek mindig lennie kell valamilyen átfogó, az egészet egyben látó stratégiája, a civilek a lokális világban közösséget építenek. A kisebbségi identitás, az etnikus megmaradás reprodukciójához szükséges tartalmi elemeket jelentős mértékben a civilek biztosítják, a helyi közösségben nyújtott programok, szolgáltatások révén. A civil szervezetek jelentős része kimondottan közösséget és identitást épít, a román többség és helyi általános közélet számukra nem is létezik.

A kisebbségi civil szféra, amennyiben a már jelzett opció mentén befelé, közössége felé fordul, lemond arról, hogy a kormány és általában a központi politika felé fontos üzeneteket fogalmazzon meg, akkor – bár ezt nem kommunikálja – szerintünk éppen az ellenőrző funkció hiányát, csökevényes voltát fogadja el, lévén a civil társadalom által képviselt morális tartalom kulturálisan kondicionált.

A kisebbségi civil szervezetek számára meghatározó jellegzetesség a kisebbségi közösség szolgálata. Ez a kérdés is további dilemmák forrása lehet, mivel a kisebbségi közösség

szolgálata nem csupán a közösségen belül képzelhető el, hanem a többség-kisebbség közötti párbeszéd ösztönzésével és alakításával is. Ezért elemzésünkben azokat a szervezeteket tekintjük kisebbségi (például romániai magyar, német, szerb stb.) szervezeteknek, amelyek a vonatkozó közösséget szolgálják programjaikkal és az illető közösség érdekében lépnek fel. Ez a fellépés pedig az illető közösség meghatározó identitáselemeit kívánja védeni és erősíteni.

És marad a kérdés: miként értelmezzük a kisebbségi civil szférát? Az elméleti rigorozitás igényét tükröző, pontos fogalomhasználat helyett a válasz általánosító: a romániai magyar civil társadalom egyszerűen és egyszerűsítően jelenti a létező intézményhálózatot, magát a mozgalmat és az építkező folyamatot. Vagyis olyan szervezetek, amelyeket kisebbségiek hoznak létre, amelyek szerepmeghatározásuk során a kisebbségi léttel kapcsolatos helyzeteket/dilemmákat/célokat tekintik elsődlegesnek.

Civil szféra a sajtóban

A civil társadalom kérdése korán, már 1990-ben megjelenik a romániai magyar nyilvánosságban. Papp Z. Attila fentebb idézett, a *REGIO* folyóiratban megjelent tanulmánya alapján foglalom össze a civil társadalommal kapcsolatos sajtó első évtizedét. (Papp Z. 2000) Töle származik két általános megjegyzés: 1.) a civil társadalom eszméjének nyilvánosságban való megjelenése megelőzi a civil szféra kialakulását, 2.) a magyar nyelvű sajtóban a civil társadalom gyakran a kisebbségi közösség szinonimájaként van jelen.

A magyar nyelvű nyilvánosságban, a vizsgált időszakban három szakaszt azonosított Papp Z. Attila:

- 1) a kilencvenes évek legelején a felmerülő főbb kérdések: a diktatúra évtizedeiben fennmaradtak-e civil társadalmiszerű képződmények, illetve hogyan lehetne ilyeneket animálni az 1989-es fordulat után; ennek az időszaknak visszatérő megállapítása, hogy csak egy „civil társadalmi fordulat” járulhat hozzá a pluralista berendezkedés kialakításához, de Romániában ez illúzió, utópia;
- 2) a civil társadalom fogalmának tisztázási szándéka: 1991–1995 között több tanulmány a fogalom tényleges definíciójával foglalkozik, ezekben az írásokban már vannak hivatkozások közép-európai teoretikusokra vagy a fogalom értelmezésében alapvetőnek számító könyvekre; e definíciós szándékkal egyetemben gyakran felmerülő kérdés, hogy az akkori időszakban volt-e vagy nem civil társadalom: ha igen, akkor, hol találhatjuk meg, ha nem, akkor melyek azok a tényezők, amelyek meggátolják (újra)kiépítését;
- 3) a civil társadalom operacionalizálása és résztémává zsugorodása: 1995 végétől a fogalom többnyire már csak alkalmazva jelenik meg, konkrét megnyilvánulási formái szociológiai elemzések tárgyává váltak; ezzel párhuzamosan a civil társadalom „egzisztenciális” kérdése (azaz: létezik vagy sem?) háttérbe szorul. A fogalom a demokratikus berendezkedés kialakulásának feltételeként jelenik meg, és használata gyakran csak önszerveződő helyi társadalmat jelöl.

Papp Z. tanulmányában megemlíti néhány szerzőt (Biró A. Zoltán: Intézmény – képviselő – civil társadalom, *Átmenetek* 1990/1.; Magyarai Nándor László: Civil társadalom: utópia vagy realitás? *A Hét* 1990/26.; a Magyarai-cikkre válaszoló Veress Károlyt), utal az első műhelybeszélgetésre (Csíkszereda, 1990. szept. 29.) amelyről Veress Károly számol be az *Európai Idő* 1990/38. számában. A kifejtett vélemények visszatérő, fontos eleme a civil társadalom gondolatosságának összekapcsolása „kisebbségi létünk” problémájával; illetve az európai felzárkózás egyetlen biztosítéka a „társadalom animálása”, amely nem más, mint „a társadalom természetes vitalitásának, öntermelő mechanizmusai kibontakozásának elősegítése”.

A *Korunk* 1992/9. száma a romániai civil társadalom kérdését járja körül. Ennek vannak nemzetközileg elismert szerzői (Arató András, Adam Seligman), közölnek román (L. Matei) és erdélyi magyar (Bakk Miklós) szerzőket, utóbbinak egyik szóképét – a civil társadalom „tündöklése és bukása” – többen átveszik, visszacseng sok szövegben. Bakk a „bukás” okai között említi a poszttotalitárius időszak elitképződésének lassúságát, a politikai közömbösség elterjedését. Fábián Ernő választ keres arra a kérdésre, hogy létezhet-e kisebbségi civil társadalom – véleményét fentebb idéztem. Vita tárgyát képezte, hogy hol, milyen társadalmi szférában jöhet létre a kisebbségi civil társadalom, egyesek a falu-város, mások az intézményi-nem intézményi szféra ellentéte mentén keresték válaszaikat. (Nagy Olga, Rostás Zoltán, Horváth István – Deák Sala Zsolt) Papp Z. elemzéséből még egy jellemző részt idézek, éspedig utalását Kötő József 1999-es tanulmányára, aki megállapítja: „értelmiségi elitünk megteremtette a civil társadalom csíráit, de a politikai élet ellentmondásossága, az alapvető társadalmi reform késlekedése miatt egy komplex civil társadalom kiépítéséről, amely képes a hatalom döntéseit a közhasznúság szellemében befolyásolni, még nem szólhatunk, ez további küzdelmek tétje.” Papp Z. az idézetben rejlő pesszimista álláspontra hívja fel a figyelmet, jóval nagyobb távlatból viszont arra figyelmezek, hogy amennyiben Kötő álláspontját nem tekintjük egyedinek, akkor 2000-ben az erdélyi magyar elit jelentős része úgy képzelte: a civil társadalmat úgy lehet/kell felépíteni, mint valamilyen közösségi intézményt. (Kötő 1999)

A civil szféra kérdéséről a legátfogóbb összeállítás a *Magyar Kisebbség* 2002/3. lapszámában jelent meg. Történt ez azt követően, hogy 2002-es kolozsvári, IV. Civil Fórum zárónapján megfogalmazódott az a gondolat, hogy civil szövetséget kellene alakítani (parlamentet, de nevezhető másként is), amely a jövőben integrálná az akkor körülbelül 1500 romániai magyar civil szervezetet, ellátná érdekvédelmüket, érdekérvényesítésüket, tevékenységük koordinációját. Erre a kezdeményezésre újságcikkek reagáltak, vita is kialakult.¹ Kijelenthető, hogy ez a folyamat a *Magyar Kisebbség* hasábjain biztosított vitafórum keretében csúcspontot ér el. Éppen ezért tartom fontosnak azt, hogy bővebben idézzem. A vitaindítót Somai József írta (Rendszert teremteni a civil szférában), kiindulási alapja, hogy az erdélyi magyar civil szféra szakaszhatárhoz érkezett. Az új helyzetben meghatározó a támogatások kérdése, de ennél fontosabb a civil jövőkép, a szféra fejlődése. Szükségesnek tekinti a civil integrációt, függetlenül ennek formájától (lehet civil szövetség, parlament, föderáció, kamara stb.), aminek létrehozása mellett szóló érvek: a román civil szférában is beindult egy fokozott országos szintű szerveződési-integrációs folyamat, ugyanakkor nem került sorra a civil társadalomról szóló vita, amelyet az integráció elősegítené. A vitaindítóhoz kilencen szóltak hozzá. Bereczki Kinga az ernyőszervezetek létét és mibenlétét taglalta. Bodó Barna elméleti bevezető után Temes megye tízéves civil folyamatait mutatta be. Farkas Éva gyakorló civilként az ernyőszervezetek létjogosultságáról írt és a civil kamarát párhuzamba állította az RMDSZ-el. Farkas Miklós segésvári, kollégiumot működtető alapítvány vezetőjeként az érdekegyeztetés, az érdekérvényesítési szolidaritás és a partnerségi kapcsolatok kialakításának jelentőségét hangsúlyozta. Fleisz János beszámolt arról, hogy Nagyváradon 1999-ben létrejött a Bihar Megyei és Nagyvárad Civil Szervezetek Szövetsége (BINCISZ), és szükségét látja a területi információs központok létrehozásának. Kósa András László szerint a folyamatot kell látni, azt, hogy a romániai ma-

---

¹ A civil önépítkezésről kisebb vita bontakozott ki a kolozsvári *Krónika* című lapban. A vita előzménye: a 2002-es Civil Fórumon egy fiatal lelkész javasolta, alakuljon öttagú kezdeményező bizottság azzal a megbízással, hogy a Civil Fórumon részt vett és általában a civil integráció iránt érdeklődő szervezetek bevonásával javaslatot készítsen egy átfogóbb, magasabb szervezetségi fokú struktúra kialakítását illetően, legyen ez egyfajta parlament, kamara vagy konferencia. Ez már a helyszínen vitát váltott ki, majd a sajtóban folytatódott. Előbb Somai József ismertette egy cikkben az elképzelést. Ezt követően Kötő József nyilvánosan felröptette Somai Józsefnek, hogy délibábot kerget és vezérkedési szándék hatja át, majd azt állította, hogy a civil parlament a civil társadalom lényegétől idegen. Kötő véleménye azért érdekes, mert a 2001-es Civil Fórum munkálatain személyesen terjesztett egy konzultatív civil testület létrehozásáról szóló javaslatot – amelynek kezdeményezője az RMDSZ volt. A vitában a harmadik megszólaló Bodó Barna volt. (Somai 2002, Kötő 2002, Bodó 2002)

gyar kisebbség a civil társadalom építésében előnyre tett szert a román többséggel szemben, és a román államnak igenis feladata a magyar civil szféra támogatása. Lőrincz Zsuzsanna hozzászólásában udvarhelyi helyzetkép kapcsán felveti a civil házak gondolatát.

Kiemelek az összeállításból két szöveget, mivel ezek egymásnak ellentmondanak. Kötő József a belső önkormányzásra képes intézményrendszer létrehozásának szükségességét hangsúlyozta, ez a civil társadalmi erők felszabadításának egy lehetséges útja. Újra kell gondolni a társadalomépítést, ezen belül az érdekvédelmi szervezet struktúráit. Végül egy állásfoglalás-tervezetet közölt, amely az RMDSZ és a magyar civil szervezetek közötti együttműködés keretére tett javaslat volt. Javasolta a Civil Társadalom Konzultatív Tanácsa létrehozatalát, amelynek tagjai az RMDSZ felső vezetői és civil szervezetek képviselői lennének.² Akkor Kötő József az EMKE elnöke volt, korábban az RMDSZ alelnöke, RMDSZ-es államtitkár, később RMDSZ-es parlamenti képviselő. Biztosra vehető, hogy a Konzultatív Tanácsra vonatkozó javaslatát egyeztetette az RMDSZ-szel.

Szenkovics Dezső elméleti alapozású dolgozatában előbb a magyarországi ezredfordulós civil integrációs elképzeléseket elemezte, majd rátért a romániai, végül a romániai magyar civil szervezetek helyzetére. Szerinte „a romániai magyar civil társadalom esetében szomorúan kell tapasztalnunk, hogy az utóbbi időben csak számszerű növekedés figyelhető meg, de ez nem jelenti azt, hogy civil társadalmunk megerősödött. És nem feltétlenül jelenti azt, hogy civil társadalmunk betölti társadalmi szerepét”. Visszautalt a IV. Civil Fórum résztvevőire, ahol egyesek javasolták, jöjjön létre egy civileket integráló szervezet. E javaslatához kötődik vélekedése: hogy ott megszólaltak, „nem valaki vagy valami ellen szóltak, cselekedtek. Mikor ez a gondolat felvetődött, akkor mindannyian az erdélyi magyar civil társadalom jövője mellett, és ezáltal megfogytak magyarságunk mellett emeltek szót. Mert az erdélyi magyar civil társadalomnak csak akkor van jövője, ha képes egységesen fellépni, ha képes ellátni feladatát, ha képes kontrollt gyakorolni, ha képes a mindenkori magyar kormánnyal, a mindenkori román kormánnyal és az RMDSZ-szel partneri viszonyt kiépíteni, érdekképviseletet és érdekvédelmet gyakorolni.”

A lapszám és 2002 korszakhatár a romániai magyar civil szférában. 2002 után a civil szférával kapcsolatos sajtóvitára már nem került sor.

Civil szférával kapcsolatos kutatások

Kiss Dénes írja egyik civil kutatásának bevezetőjében, hogy 2-3 évenként készül valamilyen szintű felmérés Erdélyben a civil szféráról. (Kiss 2006) Az alábbiakban csak a fontosabbakra térek ki.

A civil szférára vonatkozó első átfogó kutatást Horváth István és Deák Sala Zsolt készítette 1995-ben, dolgozatuk megjelent a *Korunk* 1995/11. számában. Adataik szerint a romániai magyar civil szervezetek tevékenységi terület szerinti lebontásában a kulturális és vallási intézmények meghaladják az 50 százalékot. 1995 környékén a romániai magyarok szervezet-alapítási kedve csökken, a tendencia éppen a kultúra, a vallás és az oktatás területein a legszembetűnőbb. Ez azt is jelentheti, hogy 1989 után a civil szféra elsősorban a szimbolikus, a kisebbségi léthez szorosan kapcsolódó dimenziót erősítette meg, ez pedig egyrészt a korábbi

---

² Az RMDSZ 1992-es Kongresszusán megszavazott Statútum a Szövetség önkormányzati modell szerinti felépítését fogadta el. Eszerint a három hatalmi ág megosztása jegyében létezett Szövetségi Képviselők Tanácsa, SZKT (döntéshozó testület, a „parlament alsóháza”), Szövetségi Egyeztető Tanács, SZET („parlament felsőháza”), ügyvezető elnökség („kormány”), jogszolgáltatás („bírság”), szabályzatellenőrző bizottság). A SZET a magyar közösség jeles személyiségeiből és fontos civil szervezetek képviselőiből állt – ezt tekintették a struktúra működtetői a széles reprezentativitás és civil konzultáció intézményének. A SZET soha nem működött civil testületként, a civileknek itt alig volt meghatározó szerepük, 1999-ben az elnöke politikus, Kelemen Hunor, akkor az RMDSZ színeiben a művelődési tárca államtitkára. Az RMDSZ a civil integrációs törekvéseket saját intézményi struktúrája elleni támadásként értelmezte, s ezért meg kívánta hiúsítani.

évtizedek megtorló politikájára adott válaszként értelmezhető, és nyilván összhangban volt az 1989 végén létrejött érdekképviselői szervezet meghirdetett programjával is. Kiemelik, hogy az RMDSZ-politikusok jelentős arányban vállalnak vezető szerepet a civil szféra szervezeteinek vezetőségében. A szervezetek hazai (romániai) adományozóinak és támogatóinak listáján azonban az RMDSZ az utolsó előtti helyen szerepel. A látszólagos ellentmondást a szerzők szerint az RMDSZ és a civil szervezetek közötti személyi szintű összefonódások oldják fel. Az érdekképviselői szervezet anyagilag nem támogatja a civil intézményeket, de azokban mégis jelen van, mintha egyfajta ellenőrző tevékenységet fejtene ki. Ez egyrészt a civil szféra kisajátításának szándékára utal, másrészt pedig az RMDSZ-en belül elfoglalt pozícióból származó kapcsolati tőkének „civil tőkévé” való konvertálását jelentheti. Végül fontos megállapítás, hogy a civil szervezeteket külföldi adományok tartják el, a szerzők adatai szerint az 1995-ös összjövedelem 71%-a adomány, ezek döntő többsége Magyarországról érkezett.³

Csata Zsombor, Kiss Dénes és Kiss Tamás 2003-ban a magyarországi Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma megbízásából végzett felmérést a romániai magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozóan, ennek eredményét az *Erdélyi Társadalom* folyóirat publikálta 2004/1. számában. A Kárpát-medence magyarságára kiterjedő kutatást az MTA Kisebbségkutató Intézete koordinálta. Maros, Hargita, Kovászna és Brassó megyékben a kutatást a csíkszeredai Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végezte, a szerzőhármas eredményei Belső-Erdély, Partium és Bánság megyéire vonatkoznak. Összesen 894 intézményt vizsgáltak, ezek típusai: könyvtár, levéltár, múzeum, könyvkiadó, sajtó, honlapok, színház, táncművészet, zeneművészet, irodalmi körök, alkotóműhelyek. Ezek között is találhatók civil szervezetek, de a felsoroltak jelentős arányban önkormányzatok által működtetett intézmények. Többségükben civilek lehetnek az ismeretterjesztő, honismereti/helytörténeti szervezetek, népművészeti alkotóműhelyek. A szervezeti keretre vonatkozó besorolás szerint biztosan civilek a diák-/ifjúsági szervezetek, a vallási egyesületek, a nőszövetségek, a települést támogató egyesületek, valamint az EMKE szervezetei. Mivel a kutatás csak részben mondható civilnek, bármilyen érdekesek is eredményei – bemutatásukról lemondok.

Kiss Dénes 2006-ban az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány megrendelésére kutatást végzett, a vizsgálat eredményeit a Romániai Magyar Évkönyv 2006 közölte. (Kiss 2006) Ez a kutatás újat hoz a korábbi elemzésekhez képest, mivel ezekkel összevetve tendenciákat jelöl ki, ugyanakkor bizonyos adatokat összevet romániai és magyarországi kutatási eredményekkel. A szervezetalakítást illetően nála is az 1990–1995-ös időszak áll az első helyen, de sem 1996–2000, sem 2001–2006 között nincs jelentős visszaesés. A legtöbb szervezetet Hargita megyében jegyezték be, ezt Kolozs megye követi, a sor végén a szörvány megyék állnak. Tevékenységi területek szerinti megoszlás: kultúra 48%, oktatás-kutatás 9%, egyházi 6%, szociális 12%, környezetvédelem 4%, település és közösségfejlesztés 7%, gazdasági-szakmai 1%, egészségügy 1,4%, sport-szabadidő 6%. És nincs nemzetközi kapcsolatokkal, illetve adományosztással foglalkozó szervezet. Összehasonlításban, a kultúra területén működik az erdélyi magyar szervezetek 48%-a, a romániaiak 22,5%-a illetve a magyarországiak 39,9%-a. Ha viszont az egészségügyet nézzük, a számok sorban: 1,4% – 8,8% – 4,6%, vagyis az eltolódás jelentős. Hasonló a helyzet a gazdasági-szakmai szervezetek vonatkozásában is. A bevételeket illetően a helyzet nagyot változott az 1995-ös kutatás óta: 2005-ben a pályázati források képezték a bevételek 58,7%-át, és ezeknél a magyarországiakat 10%-kal meghaladják a romániai forrásból származó pénzek (44,8% a 34,5%-hoz). A különbség más külföldi forrásból érkezik. Megjegyzendő, hogy jelentős tételt tesznek ki a szponzorálások: az összbevétel 37,8%-át, s magánszemélyektől származik 17,2%. A legjelentősebb támogatók ebben az időben az Illyés Közalapítvány (Budapest) és a Communitas Alapítvány (Kolozs-

³ Fontos megjegyezni, hogy 1990 után pár évig nem létezett nyílt pályáztatási rendszer, a beadott kérelmekre kiutalt pénzek könyvelés szempontjából adománynak számítottak.

vár), az utóbbi a román költségvetésből a magyar kisebbségnek járó összegre fogad pályázatokot.

Végül Kiss Dénesnek a 2010-ben készült kutatását mutatjuk be röviden, amelyet a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet megbízásából készített 2009 decembere és 2010 januárja között. (Kiss 2010) A kutatás során különböző módszerekkel összesen 1139 szervezetet kerestek meg, közülük 907 szervezetet sikerült lekérdezni. A bejegyzettek 66,4%-a egyesület, 23,4%-a alapítvány, 10,3%-a szövetség, 58 szervezet nem rendelkezett jogi személyiséggel. A területi megoszlást illetően az élen (Hargita és Kolozs megye) a korábbi kutatáshoz képest nem történt változás, de az 1000 magyar lakosra vetített szervezetsűrűséget illetően viszont más a helyzet: 1.) Kolozs 1,23, 2.) Beszterce-Naszód 1,14, 3.) Hunyad 0,91, 4.) Fehér 0,77, 5.) Temes 0,75. Csak ezután következik Hargita a 0,74-os sűrűségi mutatóval. A sorrend jelzi, hogy a szórvány megyék (2–5. pozíció) esetében a kultúra, az identitás megőrzése kiemelten fontos civil feladat, hiszen ezekben a megyékben az önkormányzati intézményrendszer elsődlegesen a román kultúrával foglalkozik. A szervezetek többsége (68%, 2006-ban 65%) városi, ami kedvezőbb a romániai aránynál (86%). A tevékenységi területek vonatkozásában a kultúra súlya nagyobb lett (51,5%), növekedett az oktatásé is, csökkent viszont a környezetvédelem jelenléte (1,7%). A szervezetek működésének körülményei javultak a korábbi felméréshez képest, például számítógéppel a szervezeteknek csak 17,3%-a nem rendelkezik. A bevételket illetően rákérdeztek a nagyságukra is, 1 millió lejt (vagyis 222 ezer eurót) meghaladó bevétellel mindössze 3 szervezet rendelkezett, miközben a 100 ezer – 1 millió lejes (22 ezer – 222 ezer eurós) sávba 53 szervezet tartozott. Az esetszám figyelembevételével ez jelentős aránynak (5,8%) mondható. A baj a másik végleten mutatkozott: 37 szervezetnek egyáltalán nem volt bevétele és 1000 – 5000 lejt (222 – 1111 euró) közötti volt 110 szervezeté. Az utóbbiak esetében a tagok a saját idejüket, energiájukat és tudásukat vitték a szervezeti tevékenységbe. Megnyugtatónak tűnik, hogy a kulturális, oktatási, szabadidős tevékenységet folytató szervezetek jelentős része a jobb bevételűek közé tartozik. A pályázati források tekintetében 2006-hoz képest tovább erősödött a romániai források részaránya, és csökkent a magyarországiaké. Saját bevétele vagy adófelajánlásból származó bevétele viszonylag kevés szervezeteknek volt. A vizsgált szervezetek 677 személynek nyújtottak állandó jellegű munkahelyet (ez csökkenő tendenciát mutat), és a programokban 15 600 önkéntes vett részt. Végül pedig elméleti megállapításként az is kiemelhető, hogy a romániai magyar civil szféra szorosan összefonódik az önkormányzati szférával és az egyházakkal.

Folyamatok a magyar civil szférában

Szervezetszám

Visszatérő kérdés az erdélyi/romániai magyar civil szférát illetően, hogy hány civil szervezet létezik. Kötő József, az EMKE elnöke 1999-ben közölte, hogy 1432 önálló jogi személyiségként bejegyzett szerveződést tartanak nyilván. 2000 körül más forrásból is előbukkan az 1500-as adat. Az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, amely éveken át az erdélyi legjelentősebb civil találkozók, a Civil Fórumok szervezője volt, elnöke (Egri István) révén a 2000 szervezetre vonatkozó számot valószínűsítette. Az adatot igazoló, szabadon elérhető adatbázisról nincs tudomásom. Sokatmondó, hogy 2000-es kutatásában Kiss Tamás, aki korábbi kutatásában együttműködött Egri Istvánnal, alig 1200 szervezetről rendelkezett adatokkal.

2015 óta a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége (MCSZESZ) módszeresen, megynként végzi a civil szervezetek jegyzékbe vételét. Az eddigi adatfelvételek azt mutatják, hogy 1200-nál jóval több szervezettel kell számolni, de azt 2016-ban tudhatjuk, hogy a szervezetszám eléri-e a 2000-t. Az viszont kijelenthető, hogy a működő romániai magyar ci-

vil szervezetek száma 2016 nyarán biztosan nem haladja meg a 2000-es számot. Ez pedig azt jelenti, hogy a romániai magyar civil szféra szervezetsűrűsége fele a romániai értéknek. Egy a bukaresti FDSC (Civil Társadalom Fejlesztéséért Alapítvány) által 2010-ben kialakított adatbázisban 62 680 szervezet (44 271 egyesület, 16 785 alapítvány, 758 szövetség, 633 szakmai szövetség, 213 egyéb) szerepelt. Ha 20 millió lakosra vetítjük a szervezetszámot, 3,13 szervezetet kapunk 10000 lakosra.⁴ 1,25 millió magyarral számolva, a magyar szervezetsűrűség 1,6 10000 lakosra. Kákai László adatai szerint Magyarországon már 2007-ben meghaladta a civil szervezetek összlétszáma a 62 ezres számot – tehát ott a helyzet sokkal jobb. (Kákai 2009) Ha a vonatkozó számokat rávetítjük a lakosság számára, akkor a romániai magyarság esetében, 2000 szervezettel számolva 1000 lakosra 1,6 szervezet jut, egész Romániában 3,1, Magyarországon ennek a számnak több mint kétszerese. A '90-es évek közepén még úgy tűnt, civil vonatkozásban a romániai magyarság jobban áll, mint a romániai helyzet – ez ma nem igaz. Az utóbbi években a civil szervezetek léte, illetve létrehozatala nem volt hangsúlyos kérdés a nyilvánosságban, az alapítási kedv/szándék igen alacsony. Kijelenthetjük, hogy ma is alapítanak szervezeteket, de az alapítások trendvonala jelentősen csökkenő.

2018-ban egyrészt a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet, másrészt a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége kezdte el egy-egy teljességre törő civil szervezeti adatbázis elkészítését. A Kisebbségkutató adatbázisa felkerült az Erdelystat.ro-ra. Ezzel az a gond, hogy az új EU-s adatvédelmi rendszer miatt az elérhetőségeket nem tartalmazza. A MCSZESZ jegyzéke is elkészült, de nem kerül fel a honlapra addig, amíg minden szervezettől meg nem érkezik az adatok nyilvánossá tételére vonatkozó beleegyezés. A MCSZESZ jegyzékbe felvett szervezetek száma megközelíti a 3000-t. Egészen pontosan, a helyzet a következő:

Megye	Működő szervezetek száma	Bejegyzés nincs, civil társaság	Fiókszervezetek, alintézmények	Összesen	Megszűnt, inaktív, nem tiszta
Arad megye	30	4	4	38	13
Beszterce-Naszód megye	24	6	3	33	
Bihar megye	202	8	3	213	
Brassó megye	41	25	2	68	20
Fehér megye	52			52	
Hargita megye	1050			1050	
Hunyad megye	21	6	11	38	28
Kolozs megye	317			317	
Kovászna megye	52+329=381			381	
Maros megye	296			296	
Máramaros megye	59			59	
Szatmár megye	144			144	
Szeben megye	9	3	2	13	
Szilágy megye	113	13	3	129	5
Temes megye	36	16	3	45	12
Összesen				2876	

A táblázathoz szükséges pár észrevételt fűzni. Az adatfelvételt a többségi (Hargita, Maros, Kovászna), valamint Kolozs, Bihar és Szatmár kivételével úgy terveztük, hogy minden megyében találkozzunk a civil szervezetek képviselőivel, elmondjuk a kutatás menetét és

⁴ Az országos adat megtévesztő is lehet, mert beszámítják a lakóbizottságokat is, ezek száma igen nagy lehet, hiszen egy-egy nagyobb panelház már lakóbizottságot hoz létre a közös ügyek intézésére.

a már létező jegyzéket megbeszéljük, kiegészítjük. Ennek alapján egy bővebb listát készítünk, visszaküldtük, hogy a hiányzó adatokat pontosítsák, illetve beszéljék meg szűkebb környezetükben és egészsítsék ki. Ez többnyire működött, de nem minden esetben. Ezért van az, hogy a szórványmegyék vonatkozásában vannak komoly különbségek (15-20%-os eltérés a szervezetszámot illetően). Arad, Temes, Máramaros, Brassó megyék közel azonos helyzetűek – Máramaros megyében sokkal több szervezet jött ki, ugyanakkor nincs adatunk arról, hogy hány szervezet lett az utóbbi években inaktív, szüntette be a tevékenységét. Temes és Hunyad megye adatai azt mutatják, hogy szórványhelyzetben a valamikor létrehozott szervezetek 30-35%-a ma már nem működik. Aligha tévedünk, ha kijelentjük, hogy szórványban minimum 25%-os a szervezeti lemorzsolódás.

Azokban a megyékben, ahol a civil szervezetek száma meghaladja, sok esetben jelentősen meghaladja a 100 szervezetet, találkozókat nem hívtunk össze, mert semmiképpen nem lehetett volna a szervezetek jelentős számát egyszerre elérni. Ezért ezekben az esetekben a létező adatbázisokon túl a bukaresti Igazságügyi Minisztérium hivatalos civil szervezeti jegyzékéből kerestük ki a szervezeteket. Ez esetben két gond adódik: viszonylag sok esetben nem érhető el a szervezetek céljára és tevékenységére vonatkozó információk, vannak törölt információk. Illetve a kapcsolati adatokból csak a bejegyzés címe szerepel a jegyzékben, telefon, villámposta, honlap nem. Vagyis az így kialakított listákat további találkozók keretében kell elemezni, és kijelölni mindenképpen azokat, amelyek már nem működnek. Elvben a minisztériumi jegyzékben szerepelnie kellene a megszűnt, felszámolás alatti szervezeteknek – de ilyen nagyon keveset láttunk. A fenti az eddigi legnagyobb szervezetszám az erdélyi magyar civil szférát illetően.

Ahol megkaptuk helyben az adatokat, az inaktív szervezeteket nem töröltük a jegyzékből, csak áttettük egy másik rovatba. Ha sikerül minden szórványmegyére összegyűjteni ezeket az adatokat, akkor kisebb esettanulmány készíthető arról, hogy milyen jellegzetességet mutat a civil szféra mozgása.

Civil integráció, szakmaiság

A civil integráció, a civilek összefogásának kérdése már a kezdet kezdetén felmerült, és erre intézményes megoldás is született. 1993 júniusában az illyefalvi Keresztyén Ifjúsági és Diakóniai Alapítvány (KIDA) Központjában tartották meg az első civil tanácskozást, és még az év decemberében megvolt a második is. Két és fél nap alatt 45 alapítvány, egyesület osztotta meg egymással gondjait, elképzeléseit. Négy szakcsoportban folyt az eszmecsere, laza szövetségben állapodtak meg, a tanácskozás végén együttműködési megállapodást írtak alá: dokumentációs és tájékoztató irodát hoznak létre, ideiglenesen Illyefalva központtal. A továbbiakban a találkozókra az illyefalvi központban éves rendszerességgel került sor. Idővel, a civil mozgalom erősödésével a résztvevők száma növekedett, és a KIDA nyújtotta keretet (70-80 résztvevő fogadása) meghaladta az érdeklődők száma. Ezért került át 1999-től kezdően a Civil Fórumnak keresztelt találkozó Kolozsvárra (Bethlen Kata Diakóniai Központ), ahol kiemelkedő fontosságú rendezvénné vált, 250, olykor 350 résztvevővel. E találkozókra a magyarországi politika és az RMDSZ is magas szinten képviseltette magát. A szervezést, a civil szféra felkarolását, támogatását, összefogását az 1999-ben létrehozott alapítvány, az Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány (ERMACISZA) vállalta, több civil szervezettel közösen. Az első négy Civil Fórum előadásait, vitáit külön kötetekben jelentették meg, 2003-tól kezdődően erre már nem került forrás.

A Civil Fórumok szervezése körüli gondok 2007-ben jelentkeztek, amikor anyagi megfontolások miatt a rendezvény helyszíne az Erdély központjában lévő Kolozsvárról, átkerült Csíkszeredába, a Jakab Antal Tanulmányi Házba. Itt a részvétel jelentős mértékben visszaesett. 2008-ban a rendezvény visszakerült Kolozsvárra, de már nem a Bethlen Kata Központ-

ban, hanem a Brassai Sámuel Gimnáziumban tartották – és a résztvevők száma tovább csökkent. A 2009-es évben a Fórum elmaradt. 2010-ben a főszervező immár a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége (MCSZESZ), a helyszín pedig Marosvásárhely, a Kultúrpalota. Az új szervező és az új helyszín ellenére igyekeztek megtartani a Fórum bejáratott struktúráját – plenáris ülés, szekciók –, de az érdeklődés mérsékelt volt. 2011-ben a MCSZESZ főszervezésével ismét Marosvásárhelyen tartották meg az immár XII. Civil Fórumot. A következő évben, 2012-ben már nem szervezték meg érdeklődés és anyagi források hiánya miatt.

A Civil Fórumok sorozatának megakadása több okkal magyarázható, egyrészt a civil világban történt változásokkal, a támogatási források apadásával, de ebben mindenképpen szerepet játszott, hogy 2002-t követően ezek a találkozók az RMDSZ vezetői számára már nem voltak fontosak, távolmaradásukkal a civilek nem kapták meg a lehetőséget, hogy a közösség politikai vezetőivel találkozzanak, konzultáljanak. A 2002-t követően az RMDSZ és a civilek között elindult egy távolodási folyamat, s ezt az újabb magyar pártok megjelenése erősítette.⁵

A civilek és az RMDSZ közötti zavart kiváltó téma, a civil parlament/kamara/tanács kérdése megoldódni látszott. 2005-ben létrejött a Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége. Küldetése szerint teljes belső működési szabadságot és függetlenséget biztosít a társuló szervezeteknek; érvényesíti az önkéntesség, az egymás iránti felelősség, a kölcsönös segítségnyújtás, a függetlenség–szabadság–egyenlőség polgári erkölcsi elveket; lehetőséget teremt a civil szféra érdekeinek strukturált megfogalmazására és hiteles megjelenítésére; intézményes háttérként szolgál a civil társadalmi kontroll szerepkör betöltésére; ellátja a szakmai képzés megszervezésével járó feladatokat, hogy az információhoz való hozzáférés egyenlő esélyével a civil szervezetek megfelelhessenek a tudásközpontú társadalom támasztotta feltételeknek; képviseli az illetékes hatalmi intézmények felé a romániai magyar civil szféra érdekeit. A Szövetség célja és tevékenysége – civil általános érdekképviselő – iránt az érdeklődés fokozatosan csökkent, leginkább 2009-ben, amikor gyakorlatilag megszűnt az ERMACISZA tevékenysége. 2010-től kezdődően a MCSZESZ új témákat keres és jelenít meg, részben átveszi azokat a forrásközpont jellegű feladatokat, amelyeket korábban az ERMACISZA látott el.

A *Civil Fórum* kötetek, amelyek megjelenését említettem, elméleti és gyakorlati jellegű szakirodalmat jelentettek sok szervezetnek. Külön ki kell emelni a *Civil Fórum* című civil társadalmi lap megjelenését. Az első lapszám 2000 májusában került az olvasók elé, küldetése a kezdetektől: nyilvánosságot teremteni elsősorban az erdélyi magyar civil szervezetek tevékenységének, az őket érintő történéseknek, kihívásoknak, lehetőségeknek; civil szaktudást, „civil kultúrát” terjeszteni; jó példák bemutatása révén ösztönözni a hasonló kezdeményezéseket; segíteni a hasonló érdeklődésű civil szervezetek egymásra találását, kapcsolatépítését, partnerségek kialakulását; dokumentálni az erdélyi civil önszerveződést. A lap 2010-ig az ERMACISZA majd két éven át az ERMACISZA és a Civitas Alapítvány kiadásában jelent meg. 2013-tól a lapot a MCSZESZ jelentette meg, forrás hiányában elektronikus formában. 2014 óta a lap megjelenése szünetel.

A MCSZESZ 2013-ban adta ki az első *Erdélyi Magyar Civil Évkönyvet*, a civil szervezetek napi tevékenységét segítő tartalommal. A második, 2014-es évkönyv fiatal szerzők civil szférával kapcsolatos kutatásait mutatta be, a 2015-ös témája a magyar napok jellegű fesztiválok bemutatása, értékelése. Ezt az indokolta, hogy a magyar fesztiváloknak több mint felét civilek szervezik. A 2016-2017-es évkönyv témája az ifjúság, a 2018-19-esé pedig a hagyományörzés.

Korszakok a magyar civil szférában

---

⁵ Politológus vélemény szerint az RMDSZ a politikai paletta bal oldalán helyezkedik el, a másik két magyar párt tőle jobbra, az Erdélyi Magyar Néppárt jobboldali konzervatív pártnak mondható. A konzervatív és keresztény értékrendet vállaló civil szervezetek bizonyos része elvi alapon nem közeledik az RMDSZ-hez.

Több esetben (Papp Z. Attila, Kiss Tamás idézett munkáiban) előfordul a civil szférát illető folyamatok ötévenkénti korszakolása. Az utóbbi években komoly változások észlelhetők a civil mozgalomban, ezért részben új korszakolást vázolunk fel. A korszakhatárok nem élesek, viszont a jelenségek hangsúlyosan mások, tehát váltásról kell beszélni.

Kezdeti időszak – 1990–1995: nagy alapítási kedv, fő hangsúly a kultúra és az oktatás kérdésein, identitás megőrzésén, védelmén.

Átmeneti időszak – 1996–1998: változások a romániai helyhatóságokat illetően, új helyi költségvetési törvény, a helyi közösségekkel kapcsolatos feladatok részben átadhatók civil szervezeteknek. Helyi szerepek letisztulása és feladatmegosztás. Elindul a civilek támogatása helyhatósági forrásokból.

Ösztönzési időszak – 1999–2002: az RMDSZ több megyében, mindenekelőtt szórvány megyékben szervezetek létrehozatalát segíti ott, ahol helyi szinten veszélyben vannak a magyarság intézményei, elsősorban az iskola. A korszak végén a civil szféra érzi erejét, komoly szerepet kíván magának nemcsak a közösségi feladatok teljesítésében, de a döntések meghozatalába is bele kíván szólni.

Stagnálási időszak – 2003–2010: új szervezetek alakulnak, de kevesebb. Az RMDSZ és a civilek közötti kapcsolat megromlik, nincs közös elképzelés a szféra jövőjét, prioritásait illetően. Változik a támogatási politika, a magyar kormányzati forrásokról a hangsúly áttevődik a romániai központi pénzekre, illetve a helyi, önkormányzati forrásokra. Az utóbbi két forrás kezelésében az RMDSZ meghatározó, illetve jelentős szerepet játszik. Elindul a civil szféra szétfejlődése: az RMDSZ-párti szervezetek támogatása biztonságosnak mondható, a civil függetlenség képviselői panaszkodnak a forráselosztásra. És elindul egy váltási folyamat is. Húsz évvel a diktatúra bukása után az első generáció kezd kiöregedni. Eletkoruk, illetve az elvégzett munka súlya alatt elérkezettnek látják sokan az időt arra, hogy átadják a stafétát. Sok esetben erre nincs lehetőség, hiszen a civil tevékenység jelentős mértékben személyfüggő, sok az „egyszemélyes” szervezet, ahol a vezető kiesése a tevékenység leállításával egyenértékű. Ez esetekben alvó szervezetekről beszélünk, amikor a szervezet jogilag él, de nincs, aki működtesse.

Mozgalmi időszak – 2010-től kezdődően: A civil szervezetek ébredéséről, új szerepértelmezésről is beszélhetünk. 2000-ben, a nagybányai ciánkatasztrófa idején ugyanis a civilek némák maradtak, semmilyen civil reakció nem történt, kivéve a nemzetközi szervezetek fellépését. Amikor viszont a Verespatak közelében levő aranytartalék ciános módszerrel történő kitermelésének kérdése a 2000-es évek végén élesbe fordult, és a bányászatot kezdeményező cég beszerezett több szükséges engedélyt, a civilek megmozdultak. A civilek fellépése meghatározó volt abban, hogy a projektet sikerült leállítani. Magyar vonatkozásban ekkor, 2011-ben jelenik meg az *Igen, tessék!* mozgalom Kolozsvárt, amelynek egyik fontos célja a tudatos magyar nyelvhasználat elősegítése. Korábban a nyelvi jogokkal kapcsolatos kérdéseket a civilek a politika területéhez tartozónak tekintették. Ugyanebben a regiszterben működik a szintén kolozsvári *Musai–Muszáj* mozgalom, amely közéleti kérdésekben nyilvánul meg határozottan és következetesen, ezek egyike a kolozsvári többnyelvű helységnevtábla. Ha ide vesszük a marosvásárhelyi *Civil Elkötelezettség Mozgalmat* (CEMO) is, akkor látható, hogy új jelenségről kell beszélni. A CEMO a nyelvi jogok védelmében tett határozott lépéseivel hívta fel magára a figyelmet, több esetben pert indítanak önkormányzatok ellen. Ugyanakkor a Székely Nemzeti Tanács mellett működő Siculitas Egyesület is több esetben peres úton keresi igazát.

Ezek a civil akciók akár kritikaként is felfoghatók az RMDSZ politizálását illetően, hiszen olyan ügyekért szállnak síkra, amelyek képviselete az RMDSZ vállalt feladata. Ezek tehát az első jelei annak a civil kontrollnak, amelyet a civil társadalom egyik fontos szerepeként szokás megjelölni.

Ugyancsak ebben az időszakban jelentek meg a magyar napok típusú fesztiválokat szervező egyesületek, amelyek több esetben minden helyi erő összefogására törekednek, vagyis több városban (Kolozsvár, Marosvásárhely, Temesvár) egy közös ügyet illetően összefogják a politikai-ideológiai alapon szegmentálódott helyi RMDSZ-t, a magyar pártokat és a civil erőket.

Működési feltételek, önkéntesség

A civil szervezetek jelentős része nem rendelkezik forrással a folyamatos, egész évben tartó működéshez. Tevékenységüket a szolgált cél, a vállalt egy-két feladat megvalósítására összpontosítják, ezen túl takaréklángon vannak. Kiss Dénes 2010-es kutatása szerint a szervezetek 30%-ának nincs székhelye, és a helyzet azóta nem változott. És ugyancsak körülbelül 30%-uknak nincs megfelelő irodai felszerelésük a működéshez.

Több településen és több alkalommal felmerült a kérdés, hogy egyfajta „civil házakra” volna szükség, olyan inkubátorházakhoz hasonlatos lehetőségre, ahol a civilek kialakított rend szerint közösen használhatnák a működésükhöz nélkülözhetetlen infrastruktúrát. Ilyen ház több magyarországi településen működik, Erdélyben nincs hasonlóról tudomásom. Infrastruktúra hiányában éppen azok a szervezetek nem fogadhatnak önkénteseket, amelyek a leginkább rá vannak szorulva az általuk nyújtandó segítségre.

Nagyon sérülékenyek az ilyen szervezetek, a vezető akadályoztatása esetén tevékenységük leáll, olykor maga a szervezet léte is bizonytalanná válik. Segítséget jelenthet civil hálózatok kialakítása és a veszélyeztetett szervezetek e hálózatokba történő meghívása. Erre van példa, de a folyamat lassúbb a vártnál a civilek között olykor fellépő bizalmatlanság miatt.

A szórványban élő helyi közösségeknek jelent támogatást a 2015-ben elindult Petőfi Program, amely a támogatást igénylő szervezeteknek ösztöndíjast biztosít, akik a szórványban egy évben 9 hónapon át segítenek a közösségépítő feladatok ellátásában.

Önkormányzati civil együttműködés – kutatási eredmények

a) *Önkormányzati-civil kapcsolatok*

A modern demokráciák egyik legnagyobb problémája az állampolgárok elidegenedése a politikai folyamatoktól. Ebben a kontextusban a civil társadalom fontos elemét képezi a demokrácia gyakorlatának, alternatívát kínál az állampolgároknak a politikai pártokkal és lobbikkal szemben, a nézetek széles körét közvetítve, és biztosítva a lehetőséget a döntéshozatali folyamatokban. Az Európa Tanács egy 2007-es ajánlásában foglalkozott a polgárok viszonyulásával a politikához, és megállapítja „a civil szervezetek alapvetően járulnak hozzá a demokrácia fejlesztéséhez, megvalósításához és az emberi jogok védelméhez, különösen a tájékoztatás, a tudatosítás, a közéletben való részvétel, valamint a hatóságok, közintézmények átláthatóságának, elszámoltathatóságának biztosítása terén végzett munkájukkal”.

Az Európa Tanács 2007 júniusában, Svédországban *Fórum a demokrácia jövőjéért* címmel szervezett konferenciát, melynek résztvevői felkérték az Európa Tanács Nemzetközi civil szervezetek konferenciáját, hogy alakítsa ki a döntéshozatalban való civil részvétel jó gyakorlatának alapelveit. A Konferencia vállalta, hogy megszövegezi a döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexét, röviden: a civil részvétel kódexét, amely a fokozott civil részvétel mellett szóló érveket, valamint annak keretrendszerét és eszközeit foglalja rendszerbe.

A dokumentum⁶ szerint a civil szervezetek főszereplői a nyílt, demokratikus társadalomban való részvételnek, mivel az egyének sokaságát vonják be. Az a tény, hogy ezen egyének többsége *választópolgár* is egyben, a civil társadalom és a képviselői demokrácia közötti kapcsolat komplementáris, egymást kiegészítő jellegét húzza alá.

A civil szervezetek tudásukkal és független szakértelmükkel érdemben járulhatnak hozzá a döntéshozatal folyamatához. Ez a felismerés egy ideje arra ösztönzi a különböző szintű kormányzati szerveket a helyi szinttől a regionális szinten át a nemzeti szintig, valamint a különböző nemzetközi intézményeket, hogy a szakpolitikák kialakítása és megvalósítása során építsenek a civil szervezetek tapasztalataira és kompetenciáira. A civil szervezetek élvezik tagságuk és a szélesebb társadalom bizalmát, mikor hangot adnak aggodalmaiknak, képviselik azok érdekeit és ügyeket karolnak fel, így alapvetően hozzájárulnak a szakpolitikák kidolgozásához. A dokumentum azt körvonalazza, hogy a *szervezett civil társadalom* miként járulhat hozzá a demokratikus folyamathoz, ugyanakkor nem összpontosít az állampolgári részvétel kapcsolódó kérdéskörére, ti. az *egyénekre*. Egyesületek és közösségi szervezetek alakítása a független társadalmi szerveződés aktusa, amely nem kizárólag az egyéni cselekvés köré összpontosul. Az általunk alkalmazott megközelítés szerint a szervezett csoportok azért jönnek létre, hogy elősegítsék tagjaik igényeinek a kielégítését, és a szélesebb értelemben vett társadalmat szolgálják. Ily módon tehát a civil szervezetek a részvétel kulcsfontosságú csatornájaként működnek, és megsokszorozzák a közügyekbe bevont állampolgárok számát. A részvétel alapelvei: a bizalom, az elszámoltathatóság és átláthatóság és a szervezeti-működési függetlenség.

Lokális szinten a civil szervezetek számára meghatározó az önkormányzatokkal kialakítható kapcsolat. Elvi szempontból a helyi hatalomban való részvétel háromféle módon történhet meg: nincs részvétel, kvázi részvétel és valódi részvétel. Az első esetben a hatalom manipulálja a polgárt, a szervezetek egyoldalúan cselekednek. A második esetben a hatalom kommunikál a polgárokkal, sőt, konzultációt is kezdeményez, de ezek célja az alkudozás utáni megállapodás. A harmadik esetben viszont a valódi részvétel az együttműködéssel és közreműködéssel egyenlő, amikor megvalósul a hatalomgyakorlás állampolgári ellenőrzése, illetve a hatáskör-átadás. A valódi részvételhez vezető út négy szakaszos. Először kialakul a formális helyi hatalom az államhatalom helyi nyúlványaként (itt tart például Oroszország). Második lépésben a helyi közhatalmak kiválnak az államhatalomból, de az újraelosztási harcok még tartanak (ebben a cipőben jár Románia). A harmadik fázis jellemzője az erős helyi közhatalom, amely rendelkezik saját erőforrással, önállóan politizál és elkezd a különböző társadalmi szereplőkkel a partneri kapcsolat kiépítését (mint például Ausztria). Végül elérkezünk a helyi közhatalom és a civil társadalom társulási formáihoz, amikor az állampolgár e társulások révén közvetlenül részt vehet a hatalomban (ahogyan ez a már említett a skandináv államokban történik). A civil szféra nem képes mindenféle feladatot, szolgáltatást megfelelően elvégezni. De vannak olyan *feladattípusok*, amelyekre kiválóan alkalmas, sőt, az állami és magánszektornál is alkalmasabb (Osborne–Gaebler 1994):

- szociális feladatok,
- önkéntes munkát igénylő feladatok,
- minimális vagy nulla nyereséget ígérő feladatok,
- egyéni felelősség növelése,
- közösségfejlesztés,
- mások jóléte iránti elkötelezettség fejlesztése,
- a fogyasztók részéről nagy bizalmat igénylő feladatok,
- felelősségteljes, személyes figyelmet követelő feladatok,

---

⁶ A Döntéshozatalban való állampolgári részvétel jó gyakorlatának kódexe. CONF/PLE/2009/CODE 1 jelzésű dokumentum.

- együttérzést és elkötelezettséget követelő feladatok.

A kutatásunk keretében megkerestük a kolozsvári, a temesvári, a sepsiszentgyörgyi, a dévai, a nagyenyedi, a nagybányai és a szatmárnémeti önkormányzatokat. Több helyen interjú készült, volt, ahol a(z) (al)polgármester külön is talált időt arra, hogy a helyzetet átbeszéljük. Más alkalmakkor a kutatásvezető célzottan megfogalmazott kérdéseire érkeztek válaszok.⁷

A beszélgetések és interjúk alapján megállapítható, hogy elvben minden polgármesteri hivatal fontosnak tekinti a civil szervezetekkel való együttműködést. De a gyakorlat színes. Elméleti szinten elfogadott, hogy milyen területeken lehet a leginkább gyümölcsöző az önkormányzati-civil szervezeti együttműködés, erre mindig külön utalás történt – a gyakorlat viszont elmarad a várakozásoktól.

A civil szféra által elsőként vállalható szerep és feladat a döntések előkészítésére vonatkozik. A civilek komoly tudás és alapos tapasztalat birtokosai, ez teszi lehetővé számukra a döntések előkészítésében való részvételt. Elképzelhető a konzultációs szerep szakbizottságokban, határozattervek véleményezésében, de szakanyagokat, elemzéseket is összeállhatnak a civil szervezetek munkatársai. Amikor a konkrét kérdések kerülnek terítékre, az önkormányzati vezetők meghátrálnak. Szakanyagot egyik polgármesteri hivatal sem kért. Megtörténik, hogy kikérik a lakosság véleményét – napi kérdésekről, prioritásokról, konkrét megoldásokról, de ebbe nem vonják be a civil szervezeteket. Az indok átlátszó: a szakapparátus képes elvégezni, minek a civileknek adni feladatot. Arra a kérdésre, hogy miként gondolják, kellene-e a civileknek a vállalt munkáért fizetni, kiderült: ez nem világos számukra, anyagiak miatt (is) akadozik az ilyen típusú együttműködés. A konzultációk kérdése. Sokszor felmerül a kérdés, hogy melyik civil szervezetet hívják meg? Ez azért problematikus, mert az, hogy kit hívnak meg, kisebb településeken nagymértékben személyfüggő, nagyobb városokban pedig a pártokhoz való viszony a meghatározó. Magyar civil szervezetnek szórványhelyzetben esélye sincs arra, hogy a helyi önkormányzat közvetlenül megszólítsa.

A temesvári polgármesteri hivatalban sajátos helyzet alakult ki: 2021-ben a város Európa egyik kulturális fővárosa lesz, és az a projekt, amelynek alapján elnyerték a címet, egy civil(ek vezette) csapat munkája volt. Menet közben a kapcsolat elromlott, és Farkas Imre alpolgármester szerint sokat veszít ezzel a város, meg a régió is. A példa azt jelzi, hogy a konkrét együttműködés akkor, amikor jelentős programokat ki kellene szervezni és mellé rendelni a pénzügyi forrásokat is, a helyi döntéshozatal akadozik. Érdekes: mindenki látja a bajt, hogy veszélybe kerülhet a kulturális főváros nagyprojektje, ennek ellenére a hivatal tétovázik.

Kolozsvár polgármesteri hivatala külön pályázatot hirdet olyan munkákra, amelyek a város számára fontosak lehetnek. Erről beszélgettünk Oláh Emese alpolgármesterrel. A 2017-ben első alkalommal meghirdetett pályázatot azóta évente megismétlik. A beküldött pályázati javaslatokat – egy-egy pályázatra maximum 150 ezer eurós keret jut, a terveket ennek tudatában kell kidolgozni – megszavaztatják a város lakóival, és a legtöbb szavazatot kapott projektet megvalósítják. Ez egy teljesen új kezdeményezés, és igen jól működik. Igaz, nem a civil szervezetek, hanem a város polgárai a címzettek – de itt történt valami.

Beszélni kell természetesen a szórványhelyzetről. A vele készített interjúban Lőrincz Helga, Nagyenyed alpolgármestere külön érintette a szórvány kérdését. „Az igazság az, hogy én nagyon nem szeretem azt a szót, hogy szórvány. Úgy érzem, hogy mi nem vagyunk szétszórva, ez a kifejezés nagyon-nagyon oda akar elvinni. Ezzel a szétszórtsággal vitatkoznék. Mi abszolút pozitív értelmében akarjuk ezt a szót értelmezni, mindig ezt mondjuk kifelé is, és azt látom, hogy az emberek is hajlamosak így gondolkodni, hogy mindennek van pozitívuma és negatívuma, és ha már szórványról kell beszélünk. A szórvány abszolút pozitívuma az,

---

⁷ Mivel nem mindenütt fogadtak egyformán, külön köszönjük Lőrincz Helgának, Nagyenyed alpolgármesterének a kedvességét és készségességét.

hogyan az emberek érzik azt, hogy szükségük van egymásra. Én úgy látom, hogy sokkal jobban össze tudunk fogni, bármilyen dologról beszélünk, legyen szociális, kulturális, akár szórakoztató esemény, sokkal jobban megtaláljuk egymást, meg tudjuk szólítani egymást, tudunk egymásról. Ez azért is lehet, mert nem vagyunk olyan sokan, de olyan kevesen sem vagyunk, hogy ne kelljen velünk számolni, hogy azt mondják nekünk, hogy mi szét vagyunk szórva. Mi nagyon bizonyítani akarjuk, és tudjuk is, hogy vannak erősségeink.” Nagyenyed, miközben a térség és a város magyar lakossága viszonylag kicsi, összesen 15 ezren vallották magukat magyarnak a 2011-es népszámlálása alkalmával (ebből Nagyenyeden él 3500 magyar), az enyedi Bethlen Gábor Kollégium egyike Erdély nagy és meghatározó iskoláinak. Ez jelzi azt, amire az alpolgármesternő utalt. „A megyén belül nekünk jó a kapcsolatunk, nagyon összetartunk, nagyon jól meg tudjuk beszélni a dolgainkat. Itt mi magunk között, akár politikum, akár civil szféra, akár iskolák együtt tudunk gondolkodni, együtt tudunk dolgozni, és le tudunk ülni beszélgetni. Össze tudunk fogni, tudja mindenki, hogy hol az ő hatásköre, tudjuk azt, hogy ki miről tudhatna nekünk itt helyben jobb információt adni, és itt ilyenként meg tudjuk oldani a problémáinkat.” - folytatja Lőrincz Helga. Ugyanakkor a civil szervezetekkel szemben elvárásai vannak, ez akár meglepő lehet. „A civil szervezetnek természetesen kötelességei vannak. Én úgy gondolom, és most már több éves tapasztalatból mondom, hogy nagyon jó, ha egy civil szervezet eléggé megszabja, hogy pontosan mi az ő hatásköre, milyen irányba akar ő elmenni... Minden civil szervezetnek van egy vezetősége, és azon belül természetesen vannak mindenféle tárgyalások, mindenféle megbeszélések, de ezen belül akkor lesz igazán hatékony a civil szervezet, és akkor lesz tiszta és támadhatatlan, ha nagyon nyitott és nagyon világosan el tudja mondani azt, hogy mit kapott illetve mit tett.” Ez a közelítés úgy kezeli a civil szervezeteket, mintha a civiltésnek nem az önkéntesség volna az alapja. A civil akkor kérhető és kérendő számon, ha nyilvánosan vállalt egy feladatot. A civil segít, a segítségnek a megítélése mindig külön kérdés. A folyamat kétféle. De jelzik ezek a szavak azt is, hogy szórványban a civil szervezetekre valóban nyomás nehezedik, be kell kapcsolódniuk a helyi közösségek szolgálatába. És Nagyenyed környékén erre sok pozitív példa található.

Sajnos, más térségben nem ilyen pozitív a kép. Benedekfi Dávid a lupényi városházán az egyedüli magyar tanácsos, vagyis helyi képviselő. Az általa festett helyzetkép azért nehezen értelmezhető, mert a zsil-völgyi szórványban a magyarság mintha megroppant volna, nem keresi a helyi magyart, nincs összefogás. Benedekfi civil szervezetet is vezet, és egyre nehezebben tudja kigazdálkodni az évi egy vagy maximum két rendezvényre a pénzt, ahova a helyi magyarságot várja. Nincs helyi találkozóhelyük – lehetett volna, de belső viszály miatt nem tudták kihasználni a lehetőséget, hogy a Maderspach család itteni házat közösségi házként megszerezzék. Nem adja fel, de véleménye szerint ha Lupényban a még működő civil szervezetek abbahagyják a tevékenységet, akkor a helyi magyarság semmilyen lelki és szellemi táplálékhoz nem fog jutni.

Nagybányán egy civil szervezet, az Iskoláinkért, Gyermekünkért Egyesület elnökével, Várady Enikővel készült interjú. Nagy pragmatizmus jellemzi szerepvállalását. Szerinte szórványban „a tipikus civil szervezet a következő: van egy problémakör, amire létrejön a szervezet, pár emberből áll, a lelkes létrehozók többnyire csak 1-2 emberre számíthatnak a mindennapi élet taposómalmában. Mondhatni, sok az egyemberes szervezet, vagy hogy bizony működik a hatékonysággal kapcsolatos Pareto-elv. És ez a kis szervezet próbálja az általa felvállalt ügyet megoldani.” Így folytatja: „Mi a magyar, az anyanyelven való tanulásért szállunk síkra, lassan már a megmentésért küzdünk. A mi szervezetünkben legalább egyszer, de inkább két-háromszor évente tartunk egy komoly gyűlést, amikor alaposan megtárgyaljuk a helyzetet. Hogy mit lehet, és mit kell tenni... Nem függünk senkitől, csak a lelkiismeretünk-től.” Komoly jelzés, hogy nem tartja kielégítőnek a megyei RMDSZ és a helyi civilek közötti együttműködést, sokkal többre volna szerinte szükség. Ezzel természetesen a helyi hatóságokra is utal, hiszen az önkormányzatokban dolgozó RMDSZ-képviselőktől lehet csak támoga-

tásra számítani. „Ez tipikusan arról szól, hogy adva van egy város és vonzásköre, a szórvány tipikus problémáival, amiket mindinkább a civilek próbálnak megoldani és nem a politikum vagy helyi adminisztráció.” Végkövetkeztetése: „Adott egy maroknyi ember, akik mindenhol ott próbálnak lenni, segíteni, tenni valamit a közösségért. Általában álmodozók, de erős egyéniségek, mert különben nem tudnának szervezeteket létrehozni, egyben tartani, motiválni, stb.”

b) A közigazgatás átláthatósága

A Domus kutatási program keretében bekapcsolódtunk egy kutatásba és egy másik kutatást ez idő alatt folytattunk le. A továbbiakban ezekről számolok be.

A közigazgatás átláthatósága minden országban a demokrácia egyik ismérve és a mércéje is egyben. Romániában a 2001/544 sz. törvény szabályozza a helyi közösség és a közigazgatási szervek közötti kapcsolat kérdését, biztosítja bármely fizikai vagy jogi személy szabad és korlátlan hozzáférését a közérdekű információkhoz. E törvény mindkét fél számára új lehetőségeket nyitott meg, mert egyfelől a közösség megtudhatja, hogy mi történik az állami intézményekben, másfelől pedig a közhatóságok is lépéseket tehetnek az átlátható és szervezett, a közösséggel együttműködő tevékenység felé. A törvény szerint közérdekű információ alatt bármely közhatóság vagy közintézmény tevékenységére vonatkozó vagy tevékenységéből eredő bármely információ értendő. A törvény 6. szakaszának előírásai alapján bármely természetes és jogi személy jogosult közérdekű információkat kérni és kapni. A törvény feltételei között a kérés lehet szóbeli vagy írásbeli. Bárki, aki úgy érzi, hogy egy intézmény megsértette a közérdekű információhoz való szabad hozzáférési jogát, panaszt nyújthat be az intézmény vezetőségéhez, vagy panaszt intézhet a közigazgatási bírósághoz.

A CIVEK – Kovászna megyei civil szervezetek szövetsége – kutatást készített elő, és külső szakértőként többek között Bodó Barnát is bevonta a munkába. A projekt keretében három szempont szerint vizsgálták az intézményes átláthatóságot szabályozó törvényes előírások, kötelezettségek betartását: a) A közérdekű információk igénylésének ügymenete – közérdekű tájékoztatás, igénylésekre adott válaszadás határideje. b) Az igényelt információkhoz való hozzáférés minősége – a közérdekű tájékoztatás minősége, a válaszok pontossága, a kért információk átadásának módzatai. c) Az intézmények honlapjainak tájékoztató jellege. A vizsgálat kiterjedt a válaszadás során használt nyelvre is, ugyanis az anyanyelv-használati jogok alkalmazása külön szempontként szerepelt.

A napokban lezárt kutatás közel 75 oldalas zárójelentésnek csak a következtetéseit idézem. Az eredmények arra világítanak rá, hogy Kovászna megyei közintézményei különböző módon értelmezik a közösség iránti kötelezettségeiket, a törvényes előírások betartását. Létezett olyan eset is, amikor az információáramlás szabadsága nem érvényesült. A közigazgatási átláthatóság Kovászna megyében még „gyerekcipőben jár”. Ennek okai a következők. a) Kéves olyan pozitív példa akad a közintézmények között, amikor kimutatható az átláthatóságra és a közösséggel való párbeszédre való törekvés. b) Az átláthatósági törvények külső, EU-s nyomásra, nem pedig közösségi igényre épülnek. c) A közintézményekben dolgozók reaktív mentalitása, azaz „a közösség van értünk és nem mi a közösségért”- típusú, kiváráó gondolkodásmód. d) A civil társadalom passzivitása a közintézményekkel szemben, a rendszeres, aktív számonkérés hiánya: ennek oka a „civil kurázi” hiánya. e) A civil szféra szereplői tapasztalatlanok az intézményi átláthatóság biztosítása terén.

c) Hagyományőrzés, önkormányzati - civil kapcsolatok

Az önkormányzatok Romániában és ekként értelemszerűen Erdélyben is a hagyományőrzés és a kultúraszervezés felelősségét és feladatát a megyei/térségi kulturális központoknak adják át. Ismert igazság, hogy a hagyományainkhoz tartozó értékek csak akkor lesznek meg-

élhetők a jövő korosztályok számára, ha biztosítani tudjuk, hogy a róluk szóló információk kényelmesen és korszerűen legyenek elérhetőek. A hagyományörzés nemcsak azt jelenti, hogy a színpompás viseletet, a népi játékokat és táncleépéseket, a bútorfestés művészetét, a régi bútorainkat és használati tárgyainkat, a népi kézművesség fontos identitásképző művészeti tevékenységeit és ezek jelentős gazdasági vetületét, a szépen szóló népdalainkat, a népi eledeleket és a különböző ünnepkörökhöz kapcsolódó hagyományainkat – mindezt külön-külön és együtt óvni, ápolni, őrizni és továbbadni kell. A hagyomány a társadalom egyik legfontosabb mozgatórugója, a közösségek létének feltétele, az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja. A genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (pl. a nyelv), amelyek a megtanulás – elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtokává, és szervezik ezek viselkedését.

Az örökségvédelem és a hagyományápolás legfontosabb szereplői az országban a megyei tanácsok mellett működő kulturális központok.⁸ A központok általában szervezeti szempontból általában hármastagúak: a hagyományápolás és -örzés mellett a központok keretében működnek a megyei reprezentatív nép együttesek, ugyanakkor ide sorolják be a népművészeti iskolákat is.⁹ A székely megyékben ezek a központok (Hargita megye három történelmi alrégiójában, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson és Udvarhelyen külön központok működnek) a teljes helyi közösség számára biztosítja a hagyományörzésből fakadó kulturális szolgáltatásokat. Maros megyében már nincs így, bár a megye egykori Maros-széki része népes régiót jelent, miközben Erdély többi megyéjében az idézett központok szinte teljesen csak a többségi lakosság kulturális igényeit tartja önmaga számára fontosnak és kielégítendő igénynek. Fontos tehát, hogy milyen viszony alakul ki a megyei szakintézmény és az illető térség magyar civil szervezetei között. Ezzel volt kapcsolatos az a kutatás, amelynek keretében a megyei kulturális központokat kértük, válaszoljanak egy rövid, 16 kérdést tartalmazó kérdőívre.¹⁰

Első kérdésünk a hagyományörzéssel foglalkozó munkatársak számára vonatkozott. A számok alapján azt mondhatjuk, Romániában helyi szinten a közigazgatás teljesen szabadon intézi ügyeit. A legtöbb munkatárs Hargita és Kovászna megyében dolgozik, Hargita 3 alrégiójában összesen 32 (12+11+9), Kovászna megyében 13. A másik végletet Arad megye jelenti, a mindössze 1 munkatárssal ezen a területen. Rákérdeztünk a bedolgozó, nem teljes normával ezekben a központokban dolgozó munkatársak számára is. Kovászna megye ilyen munkatársat nem foglalkoztat, ez az egyik véglet. Kolozs megye illetékes az erre a kérdésre: 1500. A nulla érthető, hiszen egy kis megyében 13 főállású munkatárs képes megfelelni a kihívásoknak – feltételezhetően. De hogy másfélezer bedolgozó? Itt valami félreértésnek kell lennie: alighanem munkatársaknak tekintik azokat a civileket, akik bizonyos programokban szerepet vállalnak. Persze, a civilek ekkor sem munkatársak, hanem a két fél közötti együttműködés szereplői. Alább a megyék válaszai:

Megye	Arad	Hargita	Hunyad	Kolozs	Kovászna	Máramaros	Szeben	Szilágy
-------	------	---------	--------	--------	----------	-----------	--------	---------

⁸ Az intézményi megnevezés nem egységes: a legtöbb megye kultúrával foglalkozó helyi elitje szabadulni kívánt a kommunizusból megörökölt intézményi megnevezéstől és magát a struktúrát is átalakításra érettnak ítélte. Az egykori név (a hagyományos kultúra megőrzésének és terjesztésének a központja) visszaköszön olykor rövidített változatban, de sok megyében a helyi kultúrával kapcsolatos kérdéskör általános felelősség kulturális központ névvel illették – és alighanem ezt teljes mértékben el lehet fogadni. Ha kulturális központról írok, akkor a régi nevet nem feladó megyék intézményeire is utalok.

⁹ Ezekben zenét és képzőművészetet tanulhatnak azok, akik nem iratkoznak a zenei vagy képzőművészeti profilú iskolákba. Tehát ezek képzési szintje elmarad a zenei és képzőművészeti iskolák színvonalától, ugyanakkor lehetőséget jelentenek olyanok számára is, akik szeretik a zenét vagy a festészetet.

¹⁰ Minden erdélyi megyének elküldtük a kérdőívet. Határidőre kettő válaszolt, a második körben, külön felkérésre jött be a többi válasz. 15 megyéből 7 így sem válaszolt a rövid kérdőívre.

Alkalmazott	1	32	7	6	13	8	9	6
Bedolgozó	2	8	1	1500	0	10	1	25
Kisebbségi - magyar	0	Többségük magyar	0	0	13	1	1	1

A táblázat harmadik sora a kisebbségi/magyar munkatársak számára vonatkozik. A két székely megyét leszámítva a helyzet egyértelmű képet mutat: a kisebbségi/magyar hagyományörzés kérdése nem prioritás Erdély legtöbb megyéjében. A helyzet kontextusából következően megkérdeztük, hogy van-e valamilyen különbség a többségi román és a kisebbség (magyar) hagyományörzés között? Elvben nincs. A gyakorlatban viszont hatalmas a különbség, mivel a nemzet nyelvét és kultúráját védi az alkotmány és ebből kifolyólag minden kulturális intézmény számára a feladat elsődleges. A román alkotmány a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatát engedélyezi, de a védelmet ezekre nem terjeszti ki. Ebből az következik, hogy állami és önkormányzati intézmények kötelező módon nem foglalkoznak kisebbségi hagyományápolással csak ott, ahol a helyi hatalomban a kisebbségek képviselője a meghatározó. Ha tehát Szében megyében a kulturális központ semmit nem tesz a kisebbségi hagyományokért, ezt neki aligha róják fel mulasztásként.

Ebben a kontextusban nem számítottunk más válasza, mint amit kaptunk: minden megye nemlegesen válaszolt. De az indoka minden bizonnyal más lehet a 2 székely megyének és a többieknek.

A következő kérdés megfogalmazása tudatosan nem volt egyértelmű: milyen hagyományörző együttesek léteznek az Ön városában, kérjük, nevezze meg ezeket. A legtöbb esetben komoly listát kaptunk, pedig különbséget kellett volna tenni a hivatásos és a műkedvelő együttesek között. Előbbiek fizetést kapnak azért, amit utóbbiak – a civil szervezeti keretben működő együttesek – úgyszeretből, saját maguk kedvére csinálnak. És ebben nincs etnikai különbség, beszélhetünk román vagy szerb, ukrán együttesekről is. Örömteli, hogy viszonylag sok magyar együttest ismernek, és ebben a kolozsváriak járnak az élen.

Hagyományörző rendezvényekről általában azt válaszolták, hogy szerveznek fesztiválokat, versenyeket, könyvbemutatókat, kiállításokat, vásárokat, de végeznek kutatásokat is. Amikor az évente ismétlődő rendezvényekre kérdeztünk rá, akkor is minden megye több tételt tudott felsorolni, az előbb említettek mellett szerepel a listákon a gasztronómia, az alkotótábor, a tudományos szimpózium is. Illetve a székely megyék külön kitértek az év végi és év eleji ünnepkör eseményeire (advent, farsang, húsvét). Kolozs megyében roma napot is tartanak. Külön kérdés vonatkozott az alkalmi rendezvényekre – ezzel az volt a célunk, hogy a központ és egy-egy civil együttes eseti együttműködésének a felidézése kínáljunk alkalmat. Hiába tettük, ilyet senki nem említett.

A kérdőív utolsó kérdései között megkérdeztük, mennyire elégedettek a hagyományörzés terén végzett saját munkájukkal. Szilágy megyéből jött egy kielégítő minősítés, az egyik hargitai központ is visszafogta magát, csak „elégedett” volt. A magyar közösség körében végzett hagyományörző tevékenységet kielégítőnek ítélik Szilágy megyében és az egyik hargitai központban, Kolozs megyében pedig jónak. Utóbbiak véleménye hiteles, felsorolt jeles magyar folkloristákat, akikkel kapcsolatban állnak. A többiek nagyon jó véleménye saját ignoranciájukat példázza.

Ami az anyagiakat illeti, a hagyományörzésre kapott pénzek nagyságát illetően nagyon eltérőek a válaszok.

Megye	Arad	Hargita	Hunyad	Kolozs	Kovácszna	Máramaros	Szeben	Szilágy
Összeg	-	1260 e lej	1000 e lej	-	200 e lej	680 e lej	2,65 e lej	50 e lej
Trend	+	+	stagnál	+	stagnál	+	stagnál	Stagnál

A kapott összegek között hatalmas különbségeket látunk – alighanem a számok egy része nem pontos. A Szilágy megyeit illetően kétségeink igen erősek, hiszen 50 ezer lejből azt a nemzetközi folklórfesztivált (Ecouri meseşene – a Meszes visszhangjai) is aligha tudják megszervezni, amelyet a korábbi kérdésre adott válaszban említenek. A trendre vonatkozó kérdésre senki nem válaszolta azt, hogy mind kevesebb a pénz, általában pozitív a folyamat.

További kérdésünk a gondokra vonatkozott. A költségvetésre senki nem panaszkodott, de személyzeti gondokra már többen (Szilágy, Hargita, Hunyad, Kolozs, Szeben), az életmódváltásra még többen, összesen egy válasz nem tekintette problémának. Az utolsó kérdés több alkérdése a civilekkel volt kapcsolatos. Az első alkérdés a magyar civil szervezetek szerepvállalására vonatkozott. Nemleges választ adott Máramaros megye képviselője és az egyik Hargita megyei alközponté. Utóbbit nehezen lehet megérteni a székelyföldi pezsgő civil kulturális élet ismeretében, a máramarosi alighanem tájékozatlan, hiszen több folklórral foglalkozó magyar civil szervezet van a megyében – s ha vannak, akkor fel is lépnek. Éppen ezért a következő alkérdésben azt kértük, soroljanak fel magyar hagyományőrző együtteseket. Máramaros, Hunyad ejtette ezt a kérdést, a szebeniek nem a kérdésre válaszoltak. Az aradiak kitétek magukért, 21 hagyományőrző együttest soroltak fel és Szilágy is többet. Szeben megye képviselője a nagyszebeni magyar fesztivált hozta fel példaként – mi pedig együttes nevét kértük. Többen a rendezvényekre vonatkozó kérdésre is jól válaszoltak, alapos helyzetismeretével a székely megyék kivételével ismét Arad tűnik ki.

Az önkormányzat civil szervezet kapcsolat kérdésére eddig csak utalás történt, most 3 válaszváltozat közül lehetett választani: nincs kapcsolat / szakmai felügyeletet gyakorol a központ / együttműködés létezik. Mindenki a harmadik válasz-változatot választotta, de amikor ennek módjára is rákérdeztünk – hirdetnek-e pályázatot civilek számára – csak három megyei válaszolt igennel.

A kutatás feltáró jellegű volt, a vizsgált kérdés fontossága vitán felüli. Ennek ellenére az a benyomásunk, hogy a megyei szakintézmények vezetői nem vették komolyan a kérdéseket, akik válaszoltak, formai módon viszonyultak a felkéréshez. A kapott kép nem mondható rossznak, de a jótól is távol áll. Az a határozott véleményünk, hogy a civil szervezeteket az önkormányzatok és ezek szakintézményei még nem tekintik igazi partnereknek. Pedig ott, ahol a kisebbségi közösségek szinte kizárólag civil szervezetek révén juthatnak számukra létfontosságú kulturális tartalmakhoz, ott ez a partnerség mindkét fél számára meghatározó jelentőségű. A kutatás alapján kialakuló képről tájékoztatót készítünk és eljuttatjuk a kutatásban részt vett központok vezetőinek.

Összefoglalva elmondható: a) a kisebbségi civil szervezetek nemcsak abban a vonatkozásban különböznek egy nemzeti társadalom civil szervezeteitől, hogy a civilekre jellemző civil kontroll szerep esetükben nem vagy másképp nyilvánul meg, hanem az is bonyolítja a helyzetet, hogy a kisebbségi léhelyzet három esete (tömb, fronthelyzet, szórvány) más-más civil szférát generál; b) az erdélyi magyar civil társadalom a szervezetsűrűséget illetően (2,3 szervezet ezer lakosra) jelentőset lépett előre az utóbbi években, de még mindig elmarad mind a romániai átlagtól (3,1 szervezet ezer lakosra), mind a magyartól (6,2 szervezet ezer lakosra). Ha figyelembe vesszük, hogy a kisebbségi magyar kataszterben nincsenek ingatlankezeléssel foglalkozó szervezetek (ezek számát felbecsülni sem tudjuk), akkor a helyzet valamivel jobb; c) az önkormányzati civil kapcsolatok Romániában még nem jutottak el arra a szintre, amikor az önkormányzatok igazi partnerként kezelnék a civil szférát, és a kisebbségi (magyar) civil szféra hátrányát csak fokozza, hogy szórványhelyzetben az önkormányzatok nem ismerik a kisebbségi (magyar) civil szférát, illetve nem történt (még?) meg a szerepek olyan értelmezése, amely a mai langyos helyzetből lehetővé tenné a kiutat.

Idézett szakirodalom:

- A.Gergely András (2017) A „civil társadalom” másképp közelítése *Maszol*, 2017.júl.20.
<https://www.maszol.ro/index.php/kisebbsgeben/83580-kisebbsgeben-a-civil-tarsadalom-maskepp-kozelitese>
- Arato, Andrew (1992) Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* 1992/2. 53–80.
- Anheier, Helmut; Glasius, Marlies; Kaldor, Mary (szerk.) 2004. *Globális Civil Társadalom I-II*. Budapest: Typotex.
- Arató Krisztina – Mikecz Dániel (2015) Civil társadalom, szociális partnerek, társadalmi mozgalmak. In Körösekényi András (szerk.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris – MTATK PTI
- Benedek Gabriella; Scsaurszki Tamás (2008) *Mi és ők? A civil szervezetek és az állam kapcsolata Magyarországon*, The Sasakawa Peace Foundation.
- Bíró A. Zoltán (1998) *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról* (Pro-Print Kiadó, Csíkszereda.
- Brubaker, Rogers (2006) Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában *REGIO* 3. sz.
- Diamond, Larry (1999) *Developing Democracy, Toward Consolidation*, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Duray Miklós (2015) *Civil szervezetek kisebbségi létben*, előadás Az önkéntes polgári együttműködés erkölcsi kötelezettsége és felelőssége c. konferencián, 2015. május 15-én Budapesten.
- Fritz Tamás (2019) A civil társadalom kialakulása Nyugat- és Közép-Európában illetve Magyarországon, *Polgári Szemle* 2019/1-3.
- Fukuyama, Francis (1996) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, London: Free Press.
- Fukuyama, Francis (2012) The Future of History. *Foreign Affairs* January/February 2012.
- Jarosz, Adam and Kacka, Katarzyna (eds) (2018) *Models of European Civil Society*. Cambridge Scholars Publishing.
- Kákai László (2010) Civil társadalom: van-e visszaút a polgári civil társadalom felé? *Politikatudományi Szemle* XIX/1. 158-164.
- Keane, J. (2003) *Global Civil Society*, Cambridge: CUP.
- Kiss Dénes (2006) Az erdélyi magyar civil szféráról. *Civil Szemle*, 3(2): 139–154.
- Kiss Dénes (2010) A romániai magyar civil szféra néhány jellemzője 2010-ben Bodó Barna (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv 2009-2010* Temesvár-Kolozsvár, Gordian Kiadó – Szórvány Alapítvány – Sapientia 261-278.
- Kötő József (1999) A romániai magyar civil szervezetek működési feltételei. *A Hét* 5. sz. 3-4.
- Little, Adrian (2002) A civil társadalom újragondolása. A radikális politika és a meg nem fizetett tevékenységek elismertetése, http://www.eszmelet.hu/adrian_little-a-civil-tarsadalom-ujragondolasa-a-radikalis/ (2018.09.01.)
- Miszlivetz Ferenc (2012) A demokrácia és a civil társadalom átalakulása a globális térben. *Civil Szemle* 2012/1, 63–82.
- Morauszki András (2019) *Kisebbségi szervezetrendszer strukturális és működési sajátosságai Közép-Európában*, disszertáció, kézirat.
- Osborne, D. – Gaebler, T., (1994) *Új utak a közigazgatásban*, Budapest: Kossuth Könyvkiadó. Fordította Högye Mihály és Jenei György.
- Papp Z. Attila (2000) A civil társadalom eszméje a romániai sajtónyilvánosságban. *REGIO* 3. sz.179-218.
- Purdue, D. (editor) (2007) *Civil Societies and Social Movements. Potentials and problems*. London-New York: Routledge.

- Putman, Robert (1993) *Making Democracy Work*, N.J. Princeton University.
- Reich, Robert (2008) *Supercapitalism: The Transformation of Business, Democracy and Everyday Life*. New York:Knopf.
- Siegel, Daniel–Yancey, Jenny (1993) *The Rebirth of Civil Society*. New York, The Rockefeller Brothers Fund
- Tester, K. (1992) *Civil Society*, London: Routledge.
- Timofey Agarin (2011) Civil Society versus Nationalizing State? Advocacy of minority rights in the post-socialist Baltic states, In *Nationalities Papers*, 2011/2, pp 181-203.)
- Tóth Károly (2005): A szlovákiai magyar régió kulturális intézményrendszere. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (szerk.) *A kultúra világa: A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. Budapest: MTA ENKI, 33–49.
- Végh László (1998) Civilitás és kisebbség. *REGIO*, 3.
- Walzer, Michel (1995) Introduction in M. Walzer (ed.), *Toward a Global Civil Society*, Providence: Bergham Books.